

پہنچادی عقیدو او اختلافی مسائلو باندی
محققانہ کتاب

مقالات

تصنیف :

مُحدِّث کبیر ، فقیہ العصر ، عارف باللہ حضرت
مولانا مفتی محمد فرید مجددی صاحب (دامت
برکاتہم العالیہ) شیخ الحدیث دار العلوم جامعہ
حقانیہ (اکوڑہ خٹک)

ترتیب :

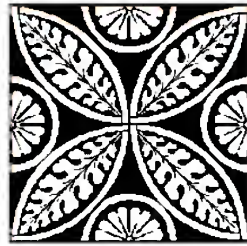
مولوی حافظ محمد احمد حقانی تلمیذ المؤلف

ناشر :

سعیدی کتب خانہ ، ختم نبوت چورنگی، ستیلاپ
ٹاؤن، کوئٹہ . پاکستان. فون: ۰۳۰۱۳۷۹۲۰۰۸

شماره	مضمون	مخ
۱.	د کتاب د مؤلف وژوند ته لنډه کتنه	۱
۲.	د حضرت مؤلف تصنیفات او تالیفونه	۳
۳.	اوله مقاله ده په وجود د الله ﷻ کی	۴
۴.	دوهمه مقاله ده په توحید د الله ﷻ کی	۷
۵.	د مخلوقاتو علم کلی نه دی	۸
۶.	حدیث د فتجلی لی کل شیء و عرفت	۱۱
۷.	غیر الله ته غائبانه آوازونه کول	۱۲
۸.	نذر او ذبح په نامه د غیر الله کول	۱۴
۹.	د ننوتی پسه	۱۵
۱۰.	دریمه مقاله ده په مسئله د دعا کی	۱۶
۱۱.	په هیئت اجتماعیه سره ذکر کول	۱۸
۱۲.	تشریح د لفظ د (دبر)	۱۹
۱۳.	مبحث د التزام د ما لا یلزم	۲۵
۱۴.	خلورمه مقاله ده په دعا کی وروسته تر جنازی	۲۸
۱۵.	پنځمه مقاله ده په حیل د اسقاط کی	۳۲
۱۶.	د حیلې بحث	۳۳
۱۷.	شپږمه مقاله ده په توسل کی	۳۵
۱۸.	ذکر د آثارو د سلفو صالحینو په حق	
	د توسل کی	۴۱
۱۹.	کلام د ائمه اربعه وو په حق د توسل کی	۴۲
۲۰.	کلام د مشائخو په حق د توسل کی	۴۳

شماره	مضمون	مخ
۲۱.	دتوسل خخہ دانکار کوونکو دلائل	۴۷
۲۲.	دمنکرینو ددلائلو جوابونہ	۴۸
۲۳.	مسئلہ داقسام	۵۱
۲۴.	اوومہ مقالہ ، مسئلہ دسماع الموثی	۵۲
۲۵.	اتمہ مقالہ ، مسئلہ داجرت اخیستو پر	
۲۶.	ختم دقرآن مجید باندی	۶۰
۲۶.	نہمہ مقالہ ، داهل میت دطرفہ داطعام	
	مسئلہ	۶۴
۲۷.	لسمہ مقالہ ، دبخاری شریف دآخری باب	
	تشریح او تو ضیح	۶۶
۲۸.	لس نصائح	۷۸
۲۹.	تتمہ ، مسئلہ دتقلید	۸۲

العلم کمپیوٹرز ، کوئٹہ . پاکستان

☎ : ۰۳۲۱۸۰۱۲۳۷۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د کتاب دمصنف صاحب وژوند ته لنډه کتنه:

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على امام انبياء الله رحمة للعالمين.

وعلى آله الطيبين واصحابه الطاهرين وعلينا معهم اجمعين.

ددې کتاب مصنف صاحب طال الله حياته استاذنا مولانا الشيخ الفقيه المحدث العارف بالله المفتي محمد فريد بن الشيخ العلامة مولانا حبيب الله بن مولانا امان الله بن مولانا ملا مير (رحمه الله عليه) دی. حضرت مؤلف په کال ۱۳۴۴ هجري قمری کی د کوچنی اختر په مبارکه ورځ چی د جمعی مبارکی ورځ هم وه د (زروبی) په سیمه کی چی د پاکستان په لویدیځی شمالي علاقې (مردان) پوری مربوطه ده زیږیدلی دی. ده په خپله علمی او ادبی کورنی کی پر خپل پلار محترم مولانا حبيب الله صاحب (المتوفی ۱۳۶۸هـ) باندی چی دخپل عصر ستر دینی عالم وو په زده کړه اولوست پیل وکړ، دده والد ډیره زمانه د دینی علومو او کتابو په درس او تدریس د دین خدمت وکی چی په همدې زمانه کی حضرت مؤلف اکثره کتابونه دخپل پلار څخه وویل. تردې وروسته یې دمشهور علامه مولانا مار تونگ صاحب (المتوفی ۱۳۹۶هـ) او علامه محقق مولانا محمد نذیر الچکیسری صاحب (المتوفی ۱۳۹۱هـ) اوبیا

دمشهور شیخ مولانا شاه منصور بابا (المتوفی ۱۳۹۷هـ)
(رحمۃ اللہ علیہم) خخه درسونه وویل.

داحادیثو مبارکو ددورې اونورو کتابوپه نیت دغورغشت
وعلاقې ته وخوئیدی ترخوچی هلته دمشهور عالم
المحدث الکبیر عارف بالله مولانا نصیر الدین الغورغشتوی
قدس سره (المتوفی ۱۳۸۸هـ) خخه فیضیابه سی. حضرت
مؤلف په کال ۱۳۷۱ هـ کی دزده کړې خخه فارغ سو او
دفضیلت دستار یې دخپلو مبارکو استاذانوپه لاسو پرسر
وتړی. ترفاغه کیدو وروسته یې لومړی په خپله علاقه او
بیابه ډیرو مختلفو علاکو اومدرسوکی شاگردان اوطالبان
دخپلی علمی چینې خخه سیرابه کړل، دډیرو لیرو لیرو
ځایو خخه به ده ته دمستلو دپوښتنی او دکتابو دویلو
دپاره خواص او عام راتلل ترخوچی په درس او افتاء کی
ډیر مشهوره سو، بیایې په کال ۱۳۸۵ هـ مطابق ۱۹۶۶ع
کی مادر علمی **دارالعلوم جامعہ حقانیہ** (زادها الله بالعلم والکرم)
ته تشریف یووړی، او هلته ددرس او افتاء منصب ورته
وسپارل سو، چی داحادیثو ډیر درسونه اوپه زرهاوو
فتواوی یې ورکړلی، په کال ۱۳۹۲ هـ دحرمینو په زیارت
مشرفه سو.

حضرت مؤلف دا خدمت ته ترهغه پوری وکی چی ترخو یې
د بدن قواوی ټولی ضعیفی سوې اود بستر بندی سو، الله
ﷻ دې صحت او عافیت او اوږد عمر ورلره ورکی. آمین

د حضرت مؤلف تصنیفات او تالیفونه:

حضرت مؤلف د درس او افتاء سره ډیر تصنیفونه هم وکړه، چې اکثره یې د تصنیف دوخت څخه ترننه پورې په وار وار چاپ سوی دی او ډیر قارئین لری. دهغو څخه بعضی یې په لاندی ډول دی:

۱. هداية القارى الى صحيح البخارى (عربى \ مطبوع).
 ۲. فتح المنعم بشرح مقدمة صحيح مسلم (عربى \ مطبوع).
 ۳. منهاج السنن شرح جامع السنن للامام الترمذی (۵ جلد \ عربى).
 ۴. الفتاوى الفريديّة (۴ جلد مطبوع \ عربى \ اردو).
 ۵. مقالات (همدا کتاب چي ستاسی په لاس کی دی).
 ۶. العقائد الاسلامية (پښتو \ طبع سعیدی کتب خانه).
 ۷. رساله قبریه (پښتو \ طبع سعیدی کتب خانه).
- دیادونی ورده چي دمفتي صاحب فتاوی تراوسه ۴ جلدده نشر سویده چي پرنورو جلدو باندي یې هم کار شروع دی اووخت په وخت به چاپیږی، چونکه دا فتاوی په اردو ژبه کی ده، ځکه موږ اراده وکړه چي دخپلو پښتنو ورونو دپاره یې پښتو ژبی ته وژباړو.

مؤلف:

مولوی حافظ محمد احمد حقانی تلميذ المؤلف (عافاه الله تعالى وغفر له)

ناشر:

سعیدی کتب خانه، ختم نبوت چورنگی سټلايت ټاؤن، کوټه.

فون: ۰۳۰۰۳۸۴۳۷۸۷ ----- ۰۳۰۱۳۷۹۲۰۰۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ط

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِنَا خَيْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ
وَالِهٖ وَاصْحَابِهٖ اَجْمَعِينَ.

امابعد: پس وایى (مفتی) محمد فرید مجددی اوسیدونکی
د تحصیل زروبی ضلع صوابی: چى دایوه رساله ده چى
نامداره ده په مقالات سره. په دې کى په پښتو ژبه لس
مقالې ذکر کیرى. وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ.

❶ اوله مقاله :

په اوله مقاله کى مسئله د وجود اودسته والى دالله ﷻ ذکر
کیرى. الله (ﷻ) نوم دهغه ذات دى چى په خپله موجود دى
اوپه هر کمال سره موصوف دى اودهره عیبه څخه پاک دى،
ددې ذات پرسته والى ډیر دلائل قائم سوى دى:
اول دلیل: ټول انبیاء عَلَيْهِمُ السَّلَامُ اوتول حکماء اوپه هردور
کى دهرقوم اکثریت ددې ذات په سته والى باندې باور او
یقین کوونکى دى. دې دلیل ته اجماع ویل کیرى.
دوهم دلیل: په دې جهان کى یو مکمل نظام موجود دى،
ددې جهان دهر شی خپله خپله وظیفه وی او هره پرزه یې
پوره کوی. اوتر فکر کولو وروسته دامعلومیږى چى ددې
جهان دا نظام قابل دزوال دى، مثلاً چى د سپوږمۍ څخه
یو سیر (کیلو) ماده راوړل ممکن دى نوپه ډیرو وارو سره

دټولي سپورټمي راوړل او د سپورټميز نظام ختميدل هم ممکن سوه. اوچي دمخکي څخه يو سير ماده وړل ممکن دی نوپه متعددو مراتو کي دټولي مخکي وړل اود نظام ارضي زوال هم ممکن سو. اوچي ديوه سير اوږو څخه بخارات جوړيدل ممکن دی نو دټولو اوږو څخه بخارات جوړيدل اود اوږو ختميدل هم ممکن سوه، اوچي ديوه انسان مړ کيدل ممکن دی نو دټولي نوع دانسان مړه کيدل اود انسان دنوع ختميدل هم ممکن سوه. اوپه دې طريقي سره دنظام شمسي او دستورو دنظام ختميدل هم ممکن سوه. اودا قاعده چي کم شي په زمانه حال او مستقبل کي قابل دزوال وي او قابليت د دوام نلري نوپه جانب دماضي کي به هم د دوام او دازليت قابليت نلري، که په ده کي د دوام قابليت وای نوپه مستقبل کي به څرنگه قابل دزوال وای نو معلومه سوه چي دا جهان پيدا کړل سوی دی او حادث دی، ازلي او ابدی نه دی.

نو کله چي دا ثابته سوه چي دا جهان حادث دی، پيدا سوی دی نو سوال دا پيدا سو چي پيدا کوونکي يې څوک دی؟ آيا پيدا کوونکي يې ۱. يوجزء دی او که ۲. دټوله اجزاء دی، او که پيدا کوونکي ددې جهان ۳. دا جهان په خپله دی، او که پيدا کوونکي ددې جهان ۴. د جهان څخه يو خارج ذات دی.

۱. دانا ممکنه ده چي پيدا کوونکي ددې جهان يوجزء ددې

جهان سی خُکّه چي داجهان معدوم وو نودا جزء هم معدوم وو اومعدوم پيدا کول نسي کولای. ۲. اوداهم ناممکنه ده چي پيدا کوونکی ددې جهان دي داټول اجزآء سی خُکّه چي داجهان معدوم وو، نودا اجزآء هم معدوم وه، اومعدوم پيدا کول نسي کولای، ۳. اوداهم ناممکنه ده چي پيدا کوونکی ددې جهان داجهان یعنی دامربوط اومنظم اجزآء په خپله سی خُکّه چي معدوم پيدا کول نسي کولای.

۴. نودا لازمه سوه چي ددې جهان پيدا کوونکی یوداسی ذات دی چي ددې جهان خُخه خارج دی لکه دمیل، ساعت اونورو شيانو جوړوونکی چي خارجي ذات دی.

اوپه لازمی طور سره به داخارجي ذات هر قسم کامل وی، حیات، علم، قدرت اراده به لری. مې، بې علمه، بې شعوره، عاجزه اومجبور پيدا کول نسي کولای، اودا ذات به کون، پوند اوگونگی نه وی، داسی ذات خو ناقص ذات وی، او محتاجه وی، دی قابل دپيدا کولو نه وی خلاصه داده چي که داخارجي کامل ذات موجود نه وای نودا سلسله دوجود به نه وای شروع سوی.

دریم دلیل: داوبو طبیعت او خاصیت دی چي خپله سطحه همواره ساتی او اختلاط او گډون غواړي نو بڼآء پردې قاعده باندی داضروري وه چي دسمندرونو داوبو یورنگ او یو خوند وای لیکن دوی مختلف دی اوددې طبیعت خُخه مانع بل شی نسته ماسوا دیوه خارجي طاقت خُخه چي الله

ﷺ دی.

خلورم دلیل: چي انسان په يوه مشکل کي ومښلي او دظاهري اسبابو څخه مايوسه سي نوالله ﷺ ته زاري شروع کي او مشکل يې حل سي نومعلومه سوه چي يوذات مشکل کشا سته، چي هغه الله ﷺ دی.

پنځم دلیل: انبياء عليهم السلام خپلو خپلو قومونو ته چلينج ورکي چي پرتاسي باندې به په فلاني وخت کي عذاب راځي او موافق ددې وعدي پر دوي باندې عذاب راغي نومعلومه سوه چي د انبياء عليهم السلام تر شا يو عظيم ذات دی چي دا عذاب يې راوستلی چي هغه الله ﷺ دی.

شپږم دلیل: الله ﷺ چي کم قوانين نازل کړي دي نو هغه په هر دورکي دامن او د خوشحالي کفيل (ضامن) دی، اوداسي قوانين هغه ذات جوړولي سي چي په هرشي اودهرشي په منافعو او په مضراتو اودهرشي په اسرارو او حکمتونو باندې خبروي.

۷ دوهمه مقاله

په دې مقاله کي مسئله د توحيد ذکر کيږي.

د ټولو مسلمانانو دا عقیده ده چي الله ﷻ يودی، يعنی ده لږه شريك نسته، نه په ذات کي اونه په صفاتو کي، نه په افعالو کي اوديو والي دامعنی نه ده چي الله ﷻ يودی، دوه نه دی ځکه چي په دې معنی سره هر شخص او هر جزء يودی

دالله ﷻ دذات په شان دوهم ذات نسته، الله ﷻ دهمیشه دپاره ژوندی دی اودا ژوند دده ذاتی دی. ماسوا دالله ﷻ څخه دنورو شيانو حیات نه ذاتی دی اونه دائمی دی. دالله ﷻ علم ذاتی دی اودائمی دی اومحیط دی. ماسوا دالله ﷻ دمخلوقاتو علم ۱. نه ذاتی دی، الله ﷻ فرمایي: وما بكم من نعمة فمن الله (سورة النحل) یعنی هر نعمت که علم دی اوکه ماسوا دعلم دی عطائی دی. الله ﷻ فرمایي: الله خالق کل شیء (سورة زمر) یعنی هرشی که دممكناتو علم دی اوکه ماسوا دعلمه دی، مخلوق دی اودنیست څخه هست سوی دی.

۲. اونه دمخلوقاتو علم دائمی دی، دوی ترپیداينبت دمخه اوپه اول دور دپیداينبت کی علم نلری. اوپرهر انسان باندي نسیان راځي، اوچی کم انسان ارذل عمر ته ورسپری نوعلم یې په زوال شروع سی.

۳. اونه دمخلوقاتو علم کلی دی، الله ﷻ فرمایي: وعنده مفاتيح الغيب لا يعلمها الا هو (سورة الانعام) اوپیغمبر ﷺ فرمایي: مفاتيح الغيب خمس، ان الله عنده علم الساعة وينزل الغيث ويعلم ما في الارحام وماتدری نفس ماذا تكسب غداً وماتدری نفس باي ارض تموت (بخاری شریف).

وعن ابن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله ﷺ قال: مفاتيح الغيب خمس لا يعلمها إلا الله: لا يعلم ما في غد إلا الله، ولا يعلم

ما تغيض الأرحام إلا الله، ولا يعلم متى يأتي المطر إلا الله، ولا تدري نفس بأي أرض تموت، ولا يعلم متى تقوم الساعة إلا الله). (بخارى شريف). الله ﷻ فرمايى: ولو كنت اعلم الغيب لاستكثرت من الخير وما مسنى السوء. (سورة اعراف) په دې اياتونو او احاديثو كې تصريح ده چي علم غيب او علم دمفاتيح الغيب چاته نه دى وركړل سوى او پيغمبر ﷺ فرمايى چي حضرت خضر عليهما السلام حضرت موسى عليهما السلام ته وفرمايل: وما علمك وعلمي وعلم الخلائق في علم الله الا مقدار غمس هذا العصفور منقاره (بخارى شريف). په دې حديث شريف كې تصريح ده چي علم او معلومات د انبياء عليهم السلام وغيرهم په نسبت د علم او د معلوماتو د الله ﷻ كالعدم دى او پيغمبر ﷺ فرمايى: اللهم اني اعوذ بك من علم لا ينفع (مسلم شريف) نوباء پردې تعوذ د پيغمبر ﷺ بالصلاة والسلام علم به څرنگه كلى سى. صديق اكبر رضي الله عنه فرمايى: اشهد انك رسول الله ما علمك الشعر وما ينبغي لك (ابن سعد وابن ابى حاتم).

وقال على ابن طالب لم يُعمَ (من التعمية) على نبيكم الا الخمس من سرائر الغيب (الدر المنثور) وعن عائشة رضي الله عنها: من حدثك انه يعلم ما في غد فقد كذب ثم قرئت: وما تدري نفس ماذا تكسب غدا (بخارى شريف). وعن ابن عباس^٣ هذه الخمسة لا يعلمها ملك مقرب ولا نبي مصطفى، فمن ادعى انه يعلم شيئاً من هذه فانه كفر

بالقرآن لانه خالفه (خازن سورة لقمان) وعن قتادة استاثر الله بهن فلم يطلع عليهن ملكاً مقرباً ولا نبياً مرسلأ (ابن جرير، سورة لقمان).

عن ابى حنيفة رحمه الله لا يعلم هذه العلوم الخمس الا الله (مدارك سورة لقمان) وفي المسائرة مع المسامرة ص ۲۳۵ (وكذا علم المغيبات) اى وكعدم علم بعض المسائل عدم علم المغيبات فلا يعلم النبى منها (الاما اعلمه الله تعالى به احيانا وذكر الحنفية فى فروعهم تصريحاً بالتكفير باعتقاد ان النبى صلى الله عليه وسلم يعلم الغيب لمعارضة قوله تعالى: قل لا يعلم من فى السموت والارض الغيب الا الله. والله اعلم. انتهى. وفي فتاوى قاضيخان فى باب ما يكون كفراً من المسلم وما لا يكون. رجل تزوج امرأة بغير شهود فقال الرجل والمرءة خدائى را وپیغمبر را گواه كردیم قالوا يكون كفراً لانه اعتقد ان رسول الله ﷺ يعلم الغيب، وهو ما كان يعلم الغيب حين كان فى الاحياء فكيف بعد الموت انتهى. ددی آثارو دصحابه وو اودتابعینو او ددی عباراتو دمتکلمینو اودفقهاوو خخه معلومه سوه چى علم کلی او علم غیب خاصه دالله ﷻ ده، خوک چى غیرالله لره علم کلی او علم غیب وایى هغه کافر دی.

فائده: الله ﷻ په بعضی مغیباتو باندى پیغمبر مطلع کوی لکه ترغزوه بدر یوه ورځ مخکى پیغمبر ﷺ دبعضو کفاروپه قتلیدو باندى اصحاب رضی الله عنهم خبرکړل، او

دارنگه نوری هم ډیری واقعی په روایاتو کی ثابتی دی. په قرآن مجید کی هم ددی ذکر سوی دی. الله ﷻ فرمایي: عالم الغیب فلا یظهر علی غیبه احداً (سورة الجن) وكذا المراد من غیبه جمیع غیبه. وانما یطلع جلّ وعلا اذا اطلع من شاء علی بعضه مما تقتضیه الحکمة. الامن ارتضی من رسول ای لکن الرسول المرتضی یظهره جلّ وعلا علی بعض الغیوب المتعلقة برسالته كما یعرب عنه بیان من ارتضی بالرسول تعلقاً ما. اما لکونه من مبادیها بان یكون معجزةً واما لکونه من ارکانها واحکامها کعامّة التکالیف الشرعیة (روح المعانی بحذف).

الله ﷻ فرمایي: وما كان الله لیطلّعکم علی الغیب ولكن الله یجتبی من رسله من یشاء (سورة آل عمران) وفي جامع البیان فیخبره ببعض المغیبات انتهى. نو معلومه سوه چی الله ﷻ انبیاء علیهم السلام په بعضو مغیباتو بانندی خبرداره کوی، او الله ﷻ اولیاء الله هم په بعضو مغیباتو خبرداره کوی لیکن هغه ته علم او یقین نه ویل کیږی، هغه ته ظن ویل کیږی.

سوال: په حدیث د معاذ بن جبل رضی الله عنه کی مروی دی چی پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم وفرمایي: فتجلی لی کل شیء وعرفت. رواه احمد والترمذی. اودارنگه په حدیث د عبد الرحمن بن عأش رضی الله عنه کی مروی دی: فعلمت ما فی السموات والارض وتلا: وكذلك نرى ابراهيم ملكوت السموات

والارض. رواه الدارمی والترمذی مرسلًا. اوداموهم دعلم کلی دی.

جواب: دمخکنیو دلائلو څخه دامعلومه سوه چی علم کلی په الله ﷺ پوری خاص دی اودا حدیث دهغوی سره په ظاهره معارض دی اود عقل سره هم معارض دی که پیغمبر ﷺ ته علم کلی ورکړل سوی وای نوتردې وروسته به نزول دوحی ته ضرورت نه وای اودافک په واقعہ کی به یوه میاشت په پریشانی کی ابتلاء نه وای نوپه دې حدیث کی مراد علم او تجلی دعجائباتو ده لکه حضرت ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام ته چی الله ﷺ عجائبات بنوولی وه، کما فی المرقاة ج ۲ ص ۲۱۰ وكذلك اى كما نريك يا محمد ﷺ احكام الدين وعجائب مافى السموات والارض نرى ابراهيم اویا مراد په دې حدیث کی هغه اشیاء دی چی علم په هغوی مناسب وی دشان دپیغمبر سره لکه آیات د: واتیناه من کل شیء سببا (سورة الکهف) او: واوتیت من کل شیء (سورة النمل) کی مراد هغه اشیاء دی چی مناسب دی دشان دبادشاه سره. دا استغراق عرفی دی. نوبنآء پردې عقیدې چی الله ﷺ علم غیب او علم کلی چاته نه دی ورکړی غیر الله ته غائبانه آواز کول اود غیر الله څخه غائبانه کومک کول شرك جلی دی.

فائده: غیر الله ته غائبانه آواز کول پنځه قسمه دی:

الف: چی کشف دپیغمبر وغیره ورته وسی او آواز ورته وکړی دا جائز دی. بآء: اوپه دې عقیدې سره چی ملایکی

یې ورته رسوی یوازی په صلاة او سلام کی جائز دی. ج: اوپه دې خیال سره چی ممکنه ده چی الله ﷻ یې ورته ورسوی موهم دشرک دی. د: اود عشق اود محبت دوجی په شان دحاضر اود مخاطب ګرځول نه شرک دی اونه موهم دشرک دی بلکه معمول اومعروف دی. ه: اوپه اعتقاد دعلم غیب اود علم کلی سره شرک جلی دی. اود شعار څخه داهل شرک اود اهل بدع اجتناب ضروری دی.

الله ﷻ پرهرڅه پهرممکن قدرت لری. ماسوا دالله ﷻ څخه بل چالره دا قدرت منل اوتسلط غیبی منل شرک دی. الله ﷻ صاحب دا اختیار اود ارادې دی. دده په اراده کی تخلف نه راځی. ماسوا دالله ﷻ څخه بل چالره داسی اراده ثابتول اومالك دضرر اود نفع ګرځول شرکیات دی. الله ﷻ هرڅه اوری اوهرڅه وینی په هروخت کی، غیرالله ته داصفت ثابتول شرک دی. الله ﷻ ګونګی نه دی ګویا دی ازلاً ابداً، چی څه وخت خبری کول غواړی خبری کولای سی اوپه یوه وخت کی دهرچا سره خبری کولای سی دا صفت دغیرالله دپاره ناممکن دی.

الله ﷻ مالک دحل اوحرمت دی، غیرالله مالک دحل او دحرمت منل شرک دی، کمافی حدیث عدی بن حاتم قال: اتیت النبی ﷺ وفی عنقی صلیب من ذهب فقال یاعدی اطرح عنک هذا الوثن وسمعتہ یقرء فی سورة برآءة: اتخذوا احبارهم ورهبانهم اربابا من دون الله، قال: اما انهم لم

يكونوا يعبدونهم ولكنهم كانوا اذا احلوا لهم شيئاً استحلوه واذا حرّموا عليهم شيئاً حرّموه. (رواه الترمذی).
فائده: مالک دخل اود حرمت یوازی الله ﷻ دی، انبیاء
 عَلَيْهِمُ السَّلَامُ تابعدار دوحی اود اذن دالله ﷻ دی اومجتهدین
 شارعین نه دی بلکه شارحین اشارت اود اقتضاء او
 ددالت اود اعتبار دوحی دی. اوتعین دمراد دمجمل او
 دمشترک کوی اود دفع دتعارض کوی.

ماسوا دالله ﷻ خخه بل چاته په اعتقاد د تسلط غیبی او په
 ارادی د عبادت سره سجده کول شرک دی او په ارادی
 د تعظیم اود اکرام سره حرام دی. الله ﷻ فرمایي: لا تسجدوا
 للشمس ولا للقمر واسجدوا لله الذي خلقهن (حم السجدة)
 وقال رسول الله ﷺ لو كنت امرأ احداً ان يسجد لاحد
 لامرت المرأة ان تسجد لزوجها. (رواه الترمذی) وفي
 كراهية الهندية: من سجد للسلطان على وجه التحية او قبل
 الارض بين يديه لا يكفر ولكن ياثم لارتكابه الكبيرة، هو
 المختار. قال الفقيه ابو جعفر رحمه الله: وان سجد للسلطان
 بنية العبادة اولم تحضره النية فقد كفر. كذا في جواهر
 الاخلاطی.

نذر عبادت دی نو صرف دالله ﷻ دپاره به کول کیږي کما
 فی البحر قبیل الاعتکاف عن الشيخ القاسم: واما النذر
 الذي ينذره العوام على ما هو مشاهد فهذا النذر باطل
 بالاجماع لوجوه..... منها انه نذر للمخلوق والنذر للمخلوق

لايجوز لانه عبادة والعبادة لاتكون للمخلوق... ومنها ان المنظور له ميت، والميت لا يملك... ومنها انه ظن ان الميت يتصرف في الامور دون الله واعتقاده ذلك كفر. انتهى بحذف.

ذبح به دالله ﷺ په نامه كول كيږي او په ذبح سره به دغيرالله دتقرب او دخوشحالولو څخه اجتناب كول كيږي كه څوك دذبح په وخت كي دغيرالله نوم واخلي هغه حرام قطعي دي او كه څوك دذبح په وخت كي دالله ﷻ نوم واخلي ليكن ددې سره دغيرالله لكه دولي يادجن اويا بل شي رضا او خوشحاله كول يې مقصود وي نودا مذبوحه حرامه ده (درمختار وغيره) او كه څوك دالله ﷻ نوم په وخت دذبح كي ذكر كړي او په ذبح سره يې تبرك ياتصدق ياتشكر مقصود وي نودا حلاله ده (اشارات شامي). دقصاب ذبح جائزه ده دده مقصود تمول وي، نه تقرب دغيرالله، دميلمه دپاره ذبح كول سنت ابراهيمي دي اوسنت محمدي دي. په دې ذبح كي مقصود اكرام دميلمه وي په ارادې دغوښي خوړلو سره (شامي). دننوا تي پسه حلال دي، په دې ذبح كي مقصود په تازه غوښي سره اكرام اواهداء وي نه تعظيم په ذبح او په اراقت ددم سره حتي كه دا پسه ژوندي ورخوشي كړل سي نوهم كافي گڼل كيږي او كه دا ذابح دا ذبيحه كورته راوړي يا يوچاته يې په خيرات كي ورکړي نو ناكافي شمارل كيږي.

۷ دریمه مقاله :

په دریمه مقاله کې مسئله ددعا وروسته ترلمانځه ذکر کيږي.

پوه سه چې دعا عبادت دی. پیغمبر ﷺ فرمایي: الدعاء هو العبادة (رواه الترمذی) او الله ﷻ دعاته عبادت ویلي دي: وقال ربکم ادعونی استجب لکم ان الذین یستکبرون عن عبادتی سیدخلون جهنم داخرین (سورة المؤمن) بلکه دعا دعبادت مغز دی. پیغمبر ﷺ فرمایي: الدعاء مخ العبادة (رواه الترمذی) دعا دعبادت مغز دی یعنی کامل عبادت دی. ځکه چې عبادت هغه تعظیم او عاجزی ته ویل کيږي چې دیوه ذات پر تسلط غیبی باندی دلالت کوی او په دعا کې دا دلالت په واضح ډول سره موجود دی.

بعضی خلگ وايي چې تقدیرنه بدليږي نو دعا کول عبث دی لیکن دایو فاسد خیال دی ځکه چې کله یوشی عبادت وی او الله ﷻ دطرفه څخه مطلوب وی او دانبیاء علیهم السلام معمول وی نو هغه عبث کیدی نسی او په عالم اسباب کې لکه چې دنورو اسبابو او ذرائعو استعمال دتقدیر سره متصادم نه دی نو دارنگه دعا هم یو سبب او ذریعه ده او دتقدیر سره به متصادم نه وی.

ددعا کولو ډیر آداب دی چې ددوی رعایت کول موافق دخپلی درجې سره ډیر مهم دی: ۱. دواړه لاسونه پورته کول

کما فی البیهقی یرفع یدیه فی الدعاء. لیکن په لمانځه کې په عام ډول سره به لاس نه پورته کیږي کما فی مصنف ابن ابی شیبہ: ان رسول الله ﷺ لم یکن یرفع یدیه حتی یفرغ من صلاته. ۲. تردعاء مخکی حمد او صلاة ویل: لحديث ابی داؤد اذا صلیت ففعدت فاحمد الله بما هو اهله وصل علی ثم ادعه. ۳. ناجائز سوال نه کول لحديث مسلم یستجاب لعبد مال یدع باثم او قطیعة رحم. ۴. په حضور او توجه سره سوال کول او دقبلیدو یقین درلودل لحديث الترمذی ادعوا الله وانتم موقنین بالاجابة واعلموا ان الله لا یرستجیب دعاء من قلب لاه. ۵. په عزم او اصرار سره دعا کول لحديث البخاری اذا دعا احدکم فلا یقل اللهم اغفر لی ان شئت و لیعزم مسئلته. ۶. الفاظ ددعا درې واره مکرر کول لحديث مسلم و ابی داؤد ان رسول الله ﷺ کان یعجبه ان یدعو ثلاثاً. ۷. دقبلیدو تلوار نه کول، حوصله او همت لوړ ساتل لحديث البخاری: یستجاب للعبد مال یمعجل. ۸. په آخر کې آمین ویل لحديث ابی داؤد ان ختم بآمین فقد اوجب. ۹. پرمخ لاس راتیرول لحديث ابی داؤد قال **عَلَيْهِ السَّلَامُ** فاذا فرغتم فامسحوا بها وجوهکم. ۱۰. دحرامو څخه ځان ساتل لحديث مسلم: مطعمه حرام و مشربه حرام و غدی بالحرام فانی یستجاب لذلك. ۱۱. په هیئت اجتماعیه سره دعا کول، حضرت موسی او حضرت هارون **عليهما السلام** په هیئت اجتماعیه سره دعا کړې وه الله

ﷺ فرمایا: قد اجیبت دعوتكما وفي تفسیر القرطبی ج ۸ ص ۳۷۵ عن ابی العالیة كان موسى ﷺ يدعو وهارون ﷺ يؤمن. اويغمبر ﷺ به هیئت اجتماعیه سره ددعا کولو ترغیب ورکری دی کما رواه الحاکم و ذکر فی کنز العمال قال النبی ﷺ لا یجتمع ملاء فیدعو بعضهم ویؤمن بعضهم الا اجابهم الله تعالی، وکما رواه الدارمی و ذکره الحافظ العسقلانی فی الفتح ما اجتمع ثلاثة قط بدعوة الاکان حقاً علی الله ان لا یرد ایدیهم اوصاحب هداية په کتاب الحج کی لیکلی دی: والاجابة فی الجمع ارجی.

سوال: عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ په هیئت اجتماعیه سره د ذکر کولو څخه انکار کړی دی کما رواه الحاکم باسناده. نو معلومه سوه چی احداث د جماعاتو منکر دی.

جواب: پیغمبر ﷺ په هیئت اجتماعیه سره ددعا کولو ترغیب ورکړی دی او دارنگه په هیئت اجتماعیه سره د ذکر کولو ترغیب یې ورکړی دی کما فی حدیث الترمذی اذا مررتم برياض الجنة فارتعوا، قالوا وما رياض الجنة قال حلق الذكر، وکما فی حدیث مسلم: ان رسول الله ﷺ خرج علی حلقة من اصحابه فقال ما جلسکم ههنا، قالوا فذكر الله وفي آخره اتانی جبرئیل عليه السلام فاخبرني ان الله تعالى يباهي بكم الملائكة، وکما فی حدیث مسلم فی حدیث ملائكة سیاحین هم (ای الذاکرون) قوم لا يشقى بهم

جليسهم او حديث د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه حديث موقوف دی او حديث موقوف په مقابله د حديث مرفوع کی مرجوح او متروک وی او یا عبد الله بن مسعود رضي الله عنه انکار کړی دی پر شمیرلو د نیکیو او پر پرېښوولو د شمیر د گناهونو باندی نه پر احداث د جماعت باندی، کما فی سنن الدارمی ج ۱ ص ۶۱ فقال عبد الله بن مسعود ما هذا الذي اراكم تصنعون، قالوا يا عبد الرحمن حصي نعدبه التكبير والتهليل والتسبيح قال فعدوا سيئاتكم فانا ضامن ان لا يضيع من حسناتكم شيء، او ممکنه ده چی عبد الله بن مسعود رضي الله عنه انکار کړی وی پراهتمام د دې فعل باندی لوړ ترخپل حیثیت.

۱۲. په اوقاتو دا جابت کی دعا کول. **پوه سه** چی اوقات دا جابت ډیر دی، په دې رساله کی پنځه وقتونه ذکر کول کیږی، اول داذان وخت، دوهم دمقدس جنگ وخت، دریم دباران پروخت کما فی حدیث ابی داؤد ثنتان لا تردان الدعاء عند النداء وعند البأس حين يلحم بعضهم بعضاً وفي رواية وتحت المطر او خلورم د شپې په آخری حصه کی او پنځم تر فرض لمانځه وروسته کما فی حدیث الترمذی: قيل يا رسول الله اي الدعاء اسمع قال جوف الليل الاخر ودبر الصلوات المكتوبات.

دلفظ (دبر) تشریح: **پوه سه** چی د دبر الصلاة دوه اطلاقه دی، دده اطلاق کیږی پر ما قبل د سلام باندی اودا واضح دی

حُکمه چي دبر دشی وروستنی جزء ته دشی ویل کيږي اودوهم اطلاق يې کيږي پرمابعد اوپر خارج دلمانحہ باندی هم، لکه چي په حديث دمسلم شريف کي راغلي دي: معقبات لاخيبي قائلهن دبر کل صلاة ثلاث وثلثون تسبيحة ثلاث وثلثون تحميدة واربعة وثلثون تکبيرة اودارنگه په دې مذکور حديث دترمذي شريف کي راغلي دي.

فائده: دبر المكتوبات مابعد دفرائضوته ویل کيږي برابره خبره ده که متصل وی او که منفصل وی، په متصل پوري خاص نه دی حُکمه چي نبی ﷺ ترغيب ددعا او تسبيحاتو دواړو ورکړي دي په لفظ ددبر سره. اودا ناممکنه ده چي دواړه په يوه وخت کي متصل دفرائضو وکړل سي، نو که دعا اول وکړل سي تسبيحات به دبر الفرائض نسي او که تسبيحات وکړل نو دعا به دبر الفرائض نسي او جمع به په مابينخ دتسبيحاتو اوددعا کي خلاف سنت سي حالانکه دا دهیچا قول نه دی که اول دعا وسي اوورپسي تسبيحات وويل سي او که بالعکس وسي يوهم خلاف سنت نه دی نو معلومه سوه چي دفرائضو اوددعا فصل په تسبيحاتوسره جائز دی اودارنگه دفرائضو اودتسبيحاتو فصل په دعا سره جائز دی نو دا لازمه سوه چي لفظ د دبر تقاضا داتصال نه کوي، نوکله چي دفرائضو اوددعا فصل په تسبيحاتو سره ددعا ودبر المكتوبات کيدوته ضرر رسوونکي نه دی حُکمه چي تسبيحات سني مرغوبه دي نودارنگه دفرائضو او

د دعا فصل به په لمانځه سره ضرر رسوونکی نه وی بلکه په طریق اولی سره به ضرر رسوونکی نه وی ځکه چی اتصال د لمانځه د فرائضو سره اشد دی تر اتصال د تسبیحاتو د فرائضو سره. د قیامت په ورځ به لمونځ قائم مقام د فرائضو ګرځی نه تسبیحات.

أوفقهآ کرامو تصریح کړیده چی کم ذکر یا بل شی وروسته ترسنتو مؤکدو وکړل سی نودوی ته دبر المكتوبات ویل کیږی علامه شامی په رد المحتار کی فرمایي: وأما ما ورد من الاحادیث فی الاذکار عقیب الصلاة فلا دلالة فیها علی الاتیان بها بعدها لان السنة من لواحق الفریضة وتوابعها فلم تكن اجنبیة عنها، فما یفعل بعدها یطلق علیه انه عقیب الفرائض انتهى (ج ۱ ص ۴۹۴) اومحقق ابن الهمام په فتح القدیر کی فرمایي: وما ورد انه صلى الله علیه وسلم كان یقول دبر كل صلاة لا اله الا الله وحده الى ان قال لا یقتضی وصل هذه الاذکار بل كونها عقیب السنة من غیر اشتغال بما لیس من توابع الصلاة یصح كونها دبرها. انتهى (ج ۱ ص ۳۱۳).

فائده: پراهل علم باندي پته نه ده چی پیغمبر ﷺ په بعضو اوقاتو کی په هیئت اجتماعیه سره په خطبي دجمعي کی دعاء کړیده لکه په بخاری شریف (ج ۱ ص ۱۴۰) کی روایت دی: فرفع رسول الله صلى الله علیه وسلم يديه يدعو ورفع الناس ايديهم مع رسول الله يدعون.

او په بعضو اوقاتو کې په انفرادي ډول سره یې وروسته ترلمانځه دسهار کړیده یابه یې مخ دقبلې طرف ته وو، کما روى الحاکم وابن ابی شیبۃ ان رسول الله صلى الله عليه وسلم رفع يديه بعدما سلم وهو مستقبل القبلة فقال اللهم اخلص الوليد الى آخره. وذكره الحافظ ابن كثير في تفسيره (ج ۳ ص ۱۷۲) او يابه یې مخ دقوم طرف ته وو، کما روى ابن ابی شیبۃ في مصنفه قال ابو الاسود صليت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فلما سلم انحرف ورفع يديه ودعا.

او وروسته تر فرضو یا وروسته تر ستنو په هیئت اجتماعیه سره ددعا کولو په باره کې ذخیره دا حادیثو ساکت ده، نه پکښې دکولو متعلق روایت موجود دی اونه پکښې دنه کولو روایت موجود دی. دې ته عدم ذکر او عدم دروایت ویل کیږي نوکه څوک دادعوه وکړي چی پیغمبر ﷺ دا دعانه ده کړي نو دایې افتراء پر پیغمبر ﷺ وکړله اودارنگه چی څوک دادعوه وکړي چی پیغمبر ﷺ کړیده نو داهم افتراء ده.

او که څوک ووایی چی نبی ﷺ که دادعا کړي وای نو مروی به وای نو مخالف به یې دا ووایی که دادعا یې نه وای کړي نو دانه کول به مروی وای لکه چی داختر دلمانځه دپاره اذان او اقامت نه دی سوی اودا نه کول مروی دی کما فی روایۃ ابی داؤد ص ۱۶۹ وغیره. پرهر حال په هیئت

اجتماعیه سره ددې دعا متعلق اودارنگه داللهم انت السلام متعلق ذخیره دا حدیثو ساکته ده اودعدم ذکر او ذکر عدم په مابینځ کی فرق نه کول غباوت دی اویا غوايت دی.

فائده: حدیث قول، فعل، تقریر دپیغمبر ﷺ عَلَيْنَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ ته ویل کیږی نویو کاربه هلته خلاف سنت اوبدعت کیږی چی نه په قول درسول ﷺ سره ثابت وی اونه په فعل اوتقریر سره ثابت وی نو دا دعوه کول چی داکار بدعت دی ځکه چی پیغمبر ﷺ نه دی کړی غباوت دی یاغوايت دی.

فائده: ترلمانحه وروسته په هیئت اجتماعیه سره ددعا کولو په باره کی فعل درسول الله ﷺ ساکت دی البته قول درسول الله ﷺ ثابت دی هغه حدیث ددبر المتکوبات دی (رواه الترمذی). اوپه دې حدیث کی نه درفع الیدین ذکر سته اونه دحمد اوصلاة ذکر سته نه پکښی دامین اومسح دمخ ذکر سته اونه پکښی دانفراد یاداجتماع ذکر سته، لیکن قاعده داده چی: اذا ثبت الشيء ثبت بادابه ولوازمه. نو پهر حال په دې دعا کی به ددې ادابو رعایت کول کیږی پرابره خبره ده که دا دعا په فرائضو پسی کول کیږی اوکه په سنتو پسی کول کیږی.

فائده: په شرح دشرعة الاسلام کی لیکل سوی دی: ویغتنم الدعاء بعد المكتوبة قبل السنة على ما روى عن البقالی (المعتزلی فی الاصول، الحنفی فی الفروع مثل صاحب

الكشاف) من انه قال الافضل ان يشتغل بالدعاء ثم بالسنة، وبعد السنن والاوراد على ما روى عن غيره وهو المشهور المعمول في زماننا فانه مستجاب بالحديث (تعليق الكوكب الدرّي ج ۲ ص ۲۹۱) قلت: ومثل قول البقاعي مروي عن الامام جعفر الصادق في الطبراني، نودعا كول وروسته تر فرأضو افضله ده په نزد دامام بقالی اودی ته اکثره اکابر میلان کوی او وروسته ترسنتو افضله ده په نزد دجمهورو، اودا مختاره کریده فقهاء کرامو.

د ابن الهمام او د ابن عابدین رایه مخکی ذکرسوه او ابن نجیم صاحب د بحر فرمایي: لکن عندنا السنة مقدمة على الدعاء الذي هو عقب الفراغ (ج ۸ ص ۳۰۴) او حسن شرنبلالی صاحب دمراقی الفلاح فرمایي: ويستحب للامام بعد سلامه ان يتحول الى جهة يساره لتطوع بعد الفرض، ويستحب ان يستقبل بعده اي بعد التطوع وعقب الفراغ ان لم يكن بعده نافلة يستقبل الناس الى ان قال ثم يدعون لانفسهم وللمسلمين رافعي ايديهم ثم يمسخون بها وجوههم. انتهى بحذف (اعلى الطحطاوى ص ۲۵۳ الى ۲۵۷) او ابن نجیم په الاشباه والنظائر کی فرمایي: الاشتغال بالسنة عقيب الفرض افضل من الدعاء (ص ۱۲۷ ۱۲۸).

صاحب دخلاصة الفتاوى فرمایي: بعد الفريضة الاشتغال

بالسنة أولى من الاشتغال بالدعاء (ج ۱ ص ۹۵). او قسطلانی په ارشاد الساری شرح دبخاری کی فرمایي: وعند الحنفية يكره له المكث قاعداً يشتغل بالدعاء لان القيام الى السنة بعد اداء الفريضة افضل من الدعاء والتسبيح والصلاة (ج ۲ ص ۱۴۴).

فائده: التزام دما لايلزم او اهتمام ديوه شی لوړ تر خپلي درجي بدعات دی. الله ﷻ پرهغو انصارو انکار کړي دی چي دا حرام په حالت کی خپل کورونوته دشا دطرفه څخه دراتلو اهتمام او التزام يې کړی وو، الله ﷻ فرمایي: وليس البر بان تاتوا البيوت من ظهورها ولكن البر من اتقى واتوا البيوت من ابوابها (سورة البقرة) او عبد الله بن مسعود رضي الله عنه انکار کړي دی پرهغه چاچي وروسته تر لمانځه يې رسته طرف گرځيدل لازم گنل، حيث قال: لا يجعل احدكم للشيطان شيئاً من صلاته يرى ان حقاً عليه ان لا ينصرف الا عن يمينه (بخاری ج ۱ ص ۱۱۸). اوملا علی قاری^۲ فرمایي: من اصر على امر مندوب وجعله عزمًا ولم يعمل بالرخصة فقد اصاب منه الشيطان من الاضلال (مرقاة ج ۲ ص ۵۳).

پوه سه چي التزام پردوه قسمه دی، يو حقيقي دی چي يوشی لازم او واجب نه وی او اعتقاد دلزوم اودوجوب يې وکړل سی اودا دنذر په صورت کی جائز دی اوماسوا دنذر څخه مکروه اوبدعت دی. دوهم حکمی دی چي يو شی لازم

او واجب نه گڻي، ليکن ترخپل حيثيت لوړ اهتمام ورلره ورکوي لکه چي د عبدالله بن سلام رضي الله عنه ابتلاء پکښي راغلي وه او الله جل جلاله ورباندي انکار وکي، اوناړل سوه: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ (سورة البقرة)** اودارنگه انصار په ابتلاء کي راغلي وه او په ليس البر بان تاتوا البيوت من ظهورها سره انکار ورباندي وسو. البته په التزام اودوام کي فرق ضروري دي، التزام د يوه مستحب ممنوع دي، اودوام پر يوه مستحب باندي مطلوب دي. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: **خير العمل ما ديم عليه.** وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم **احب الاعمال الى الله ادومها وان قل.** رواه البخاري ومسلم عن عائشة رضي الله عنها. اودالتزام اوددوام په مابينځ کي عموم او خصوص من وجه دي چي څوک په فرضو ياپه سنتو پسي هميشه دعا کوي اودالتزام سره يې کوي نوده دوام او التزام دواړه وکړل، اوڅوک چي په فرضو ياپه سنتو پسي کله کله دعا کوي او التزام کوي نوده التزام وکي ليکن دوام يې ونکي، اوڅوک چي په فرضو ياپه سنتو پسي هميشه دعا کوي ليکن نه ورته لازم وايي اونه يې پرتارک باندي انکار کوي نوده دوام وکي او التزام يې ونکي اودبدعت څخه محفوظ سو. البته دعوامو داصلاح دپاره کله کله په فرضو اوسنتو پسي دعا پرېښوول مناسب دي چي په التزام کي مبتلاء نسي.

فائده: پیغمبر ﷺ د زیارة القبور په وخت کی درې واره دعا کړېده، کما فی مسلم (ج ۱ ص ۳۱۲) جاء النبی صلی الله علیه وسلم البقیع فقام فاطال القيام ثم رفع یدیه ثلاث مرات ثم انحرف. او تر فرضو اوسنتو وروسته درې واره دعا کول نه مطلوب دی اونه ممنوع دی، امر مباح دی او هر مباح چی دعوا مو ورباندي عقیده د سنیت پیدا کیږي نو هغه مکروه سی کما فی الشرح الكبير: کل مباح یؤدی الیه ای الی اعتقاد الجهلة سنيتها فمکروه (۵۷۳).

(مسئله فقهیه): ترکم لمانحه وروسته چی سنت نه وی نو دامام خوښه ده که ولا وړیږي او که کنسېنی لیکن مخامخ و قبلې ته به زیات تر مقدار د اللهم انت السلام (الی آخره) نه کنسېنی. (بدائع) او بناء پر حدیث د ترمذی شریف وروسته تر فرضو د سهار او وروسته تر فرضو د ماښام په مقدار دلس واره اشهد ان لا اله الا الله الی آخره، ویلو ناسته مستثنی ده (مراقی الفلاح و طحطاوی ص ۲۵۳، ۲۵۲) او امام چی کنسېنی نو خوښه یې ده که رسته طرف ته ګرځي او که چپه طرف ته او که قوم ته مخامخ کنسېنی که یې مخامخ څوک لمونځ کوونکی نه وی (بدائع) او ترکم لمانحه وروسته چی سنت وی نو امام به په مقدار د اللهم انت السلام او نورو اذکارو کنسېنی بیابه سنت کوی (مراقی الفلاح و طحطاوی ص ۲۵۲) سنت به په هغه ځای کی نه کوی چی په کم ځای کی یې فرض کړی دی (بدائع ج ۱ ص ۱۶۰). البته که

مقتدی وروسته ترفصل اوانتظار پردغه خای سنت وکی
نودا جائز دی (حدیث ابوداؤد).

۴ خلورمه مقاله :

په دی مقاله کی مسئله ددعا وروسته ترجنازی ذکر کیږی.
وروسته ترنماز جنازه دصفونو تر ماتولو مخکی دعا کول
مکروه دی او وروسته تر صفونو ماتولو دعا کول جائز دی
البته پردعا قبل السلام باندی اکتفا کول دتعامل دسلفو
سره موافق معلومیږی.

دپیغمبر ﷺ اودسلف صالحینو څخه ددی دعا دکولو یادنه
کولو متعلق ذخیره داحادیثو ساکته ده، نه پکښی دکولو
روایت موجود دی اونه پکښی دنه کولو متعلق روایت
موجود دی که څوک دادعوه وکی چی پیغمبر ﷺ اوسلف
صالحینو دادعانه ده کړی نودا پرپیغمبر ﷺ باندی افتراء
ده پرهر حال دعا بذات خود عبادت دی اومغز دعبادت دی
لیکن داخاصه دعانه مطلوب ده اونه ممنوع ده بلکه مباح
ده ځکه چی اصل په اشیاوو کی اباحت دی، کماصرح به
ابن الهمام وغیره ویؤیده مارواه ابوداؤد ان ماسکت عنه
فهو عفو.

اوددی دعا قیاس کول پراذان دصلاة عید باندی غلط قیاس
دی ځکه چی ددی دعا متعلق عدم دذکر، اوعدم دروایت
اوسکوت ثابت دی اوداذان دنماز عید متعلق ذکر دعدم

ثابت دی وهومارواه ابوداودان رسول الله ﷺ صلى العيد بلا اذان ولا اقامة وابابكر وعمر رضي الله عنهما (ص ۱۶۹) دعدم ذكر خخه ذكر دعدم جوړول دادسلفيانو اوددوي دمتبعينو غلطه شيوه (عادت) ده.

كه څوك دا اعتراض وكې چې دپيغمبر ﷺ اودبعضي صحابه وو رضي الله عنهم خخه دا دعا ثابته ده چې پيغمبر ﷺ فرمايې اذاصليتم على الميت فاخلصوا له الدعاء (رواه ابو داؤد) اوامام كاساني فرمايې چې دحضرت عمر رضي الله عنه خخه يووار جنازه وسوه نوآرا ده يې ددوباره جنازي كولو وكړله نوپيغمبر ﷺ وفرمايل الصلاة على الجنازة لاتعاد ولكن ادع للميت واستغفرله (بدائع ج اص ۳۱۱) اودارنگه امام كاساني دابن عباس اودابن عمر اودعبدالله بن سلام رضي الله عنهم خخه روايت كړيدى چې ددوي خخه به جنازه وسوه نوپردعا باندې به يې اکتفا كوله. (بدائع ج اص ۳۱۱) نوجواب ددي اعتراض دادې چې حديث دابوداؤد ټولو محدثينو اوفقهاوو پردعا قبل السلام باندې حمل كړيدى، اوجواب ددي نورو رواياتو خخه دادې چې دچا خخه جنازه وسې اودعا كوي نو دا محل دنزاع نه دى. محل دنزاع دجنازه كونكو دعا ده.

فائده: ددېرو مفسرينو اوددېرو فقهاوو دكلام خخه ددي دعامنع معلومېږي اواكثروخه دليل ندى ذكر كړى اوبعضو دليل ذكر كړيدى لكه صاحب دبزايه سو چې فرمايې: لا

يقوم بالدعاء بعد صلاة الجنازة لانه دعا مرة لان اكثرها دعاء (هامش هنديه ج ۴ ص ۸۰) يعنى جنازه دعاده اوچى ورپسى دعا وکى نو تکرار دلمانځه دجنازى به لازم سى او ددى عبارت دبزاږيې دامراده دى چى دسلام څخه وروسته بله دعا وسى نو تکرار ددعا به لازم سى، که ددى عبارت څخه دغه مرادسى نوپه هرلمانځه پسى به دعا منع سى ځکه چى دسلام څخه مخکى يو وار دعا مسنونه ده، اولکه صاحب دمرقاۃ ملاعلى قارى چى فرمايى: لانه یشبه الزيادة فى صلاة الجنازه. او تکرار دنماز جنازه اوزيادت پر نماز جنازه باندې هلته لازميرى چى په صفونو کى ولاړوى اودعا وکى، اوچى صفونه مات سى نوبيا داتوهومات نه لازميرى اودى نکتى ته هغه فقهاوو اشاره کړيده چى په لا يقوم بالدعاء سره طويل تعبير کوى اوپه لا يدعوا سره مختصر تعبيرنه کوى اودغه حکمت دى په منع دستو کولو کى وروسته ترفرائضو متصل په دغه مکان دفرضو کى.

خو ک چى ددى دعا دکراهيت دثابتولو دپاره دا دليل وايى چى دادعا پيغمبر ﷺ اوسلفو صالحينونه ده کړى نودا حنفى دليل نه دى بلکه سلفى دليل دى اودا دليل په درو وجهو غلط دى: **اول:** دا افتراء ده پر پيغمبر ﷺ او پر سلفو باندې. ددوى څخه ددى دعا متعلق هيڅ روايت موجودنه دى اودعدم دذکر اودذکر دعدم په مابينځ کى فرق نه کول

غباوت یا غوايت دی. دوهم: داچی دعدم دفعل خخه عدم دجوازنه ثابتیری خکه چی حدیث صرف فعل ته نه ویل کیږی بلکه قول فعل اوتقریر درو وارو ته ویل کیږی. او فقهاء اومشائخ چی داتعبیر وکی، نوپه دی کی اختصار وی، مرادیې داوی چی نه یې کړیدی اونه یې ویلی دی اونه یې اقرار ورکړی (فلیراجع الی التعلیق الممجد علی هامش موطاء الامام محمد ص ۱۴۴) دوهم: داچی دادلیل منقوض دی جمعاً منعاً، پیغمبر ﷺ په اردو اوپه پښتو کی ترجمه دقرآن نه ده کړی اواذان یې په نزد دمحققینو نه دی ویلی او پرتوگ یې بنا پرصحیح روایاتو ندی اغوستی اودارنگه رفع الیدین یې په وخت درکوع وغیره کی کړیده اوپه لمانځه کی یې خبری کړیدی. فافهم.

اوکه څوک اعتراض وکی چی دعبادت دپاره دخپل طرفه وخت مقرر کول مکروه دی لکه چی صاحب دبحر په ضمن دیوه تعلیل کی فرمایي: ولان ذکر الله اذا قصد به التخصیص بوقت دون وقت اوبشیء دون شیء لم یکن مشروعاً حیث لم یرد الشرع به لانه خلاف المشروع (ج ۲ ص ۱۵۹) نوجواب یې دادی چی شرع اووحی ددی دعا متعلق ساکنه ده نودا دعابه بناء پرحدیث دابوداؤد وما سکت عنه فهو عفو، عفوه اومباح وی نه مشروع. یعنی فرض واجب، مستحب به نه وی اومکروه به هغه وخت گرځی چی په طور دلواحقو اودمکملاتو دلمانځه دجنازی

وکړل سی، کنې نومکروه به نوی لکه صاحب دبحر دې ته اشاره کړیده، حیث قال فی البحر: (ج ۲ ص ۱۵۹) ولا یکبر فی طریق المصلی عندابی حنیفة ای حکما للعید ولکن لو کبر لانه ذکر الله تعالی یجوز ویستحب انتهی.

۵ پنځمه مقاله:

په دی مقاله کی حيله داسقاط ذکر کیږي. چي دکم مسلمان عاقل بالغ څخه لمونځونه او روژي عمداً يا بلا عمد قضاسي نو پرده باندی قضاء فرض ده اود قضاء نه کولو په صورت کی دی گناهگار دی اوچی څه وخت دزندگی څخه مایوسه سی نو پرده باندی دا وصیت کول ضروری دی چی دده دترکې. داموال منقوله اود غیر منقوله ددریمی حصی څخه دهر لمونځ اودهری روژي په مقابله کی تخمیناً دوه دوه کیلو غنم یاددی قیمت مساکینوته ورکول سی اوکه دا وصیت یې ونه کی نودی گناهگار مړسو اوکه ددی سپړی مال نه وو او یا دا دریمه حصه یې دفراغت دذمی دپاره ناکافی وه او یا دفسق اود جهل دوجی وصیت یې ونه کی نو وارث وغیره دده دطرفه باقاعده حيله داسقاط کولی سی. (ماخوذ از رد المحتار ص ۴۹۲ ج ۱).

حيله هغه مباح کار یا گفتار ته ویل کیږي چی په هغه سره یوه مقصود ته په پوشیده طریقی سره رسایی وسي، صاحب دمفردات فرمایي: الحيلة مايتوصل به الى حالة مافی

خفية (ص ۱۳۸) او ابن حجرؒ فرمایي: هي مايتوصل به الى مقصود بطريق خفي. (فتح الباری ج ۱۲ ص ۲۷۴). او صاحب دالاشباه والنظائر فرمایي: هي تقليب المنكر حتى يهتدى الى المقصود (ص ۴۱۷).

پوه سه چي دحيلي ډير اقسام دي، په دي رساله كي صرف دوه قسمه يې ذكر كيږي، اول هغه حيله ده چي دتحليل دحرامو او دابطال دشريعت دپاره وي لكه چي اصحاب سبت دتحليل دبنكار دپاره كړي وه (قرآن) اوبعضي يهودو دتحليل دوازگي دپاره كړي وه (بخاري شريف) اوداحيله بلا شكه حرامه ده، دوهمه هغه حيله ده چي دحرامو څخه دخلاصيدو اودفراغت دذمي او داسقاط دواجب دپاره وي لكه چي حضرت ايوب عليه السلام كړي وه، قال الله تبارك وتعالى: وخذ بيدك ضغثا فاضرب به ولا تحنث. (سورة ص) اولكه پيغمبر ﷺ چي ديوه مريض غير شادي شده دحد دزنا دجاري كولو دپاره كړي وه، قالوا مارءينا باحد من الناس من الضر مثل الذي هو به لو حملنا اليك لتفسحت عظامه. ماهو الا جلد على عظم، فامر رسول الله ﷺ ان ياخذوا له مائة شمراخ فيضربوه بها ضربة واحدة (رواه ابوداؤد ص ۲۱۴) اودا حيله جائزده، نه مخصوص ده اونه منسوخ ده اودغه مروى دي دعطاء اودشعبي څخه اودا مختاره كړيده احنافو اوشافعيه وو اوحنابله وو. البته دمالكيه وو او دسلفيانو په نزد مشروع نه ده، فليراجع الى

تفسير القرطبي (ج ۱۵ ص ۲۱۳ وشرح الاشباه للحموى ص ۴۱۸ وفتح الباری ج ۱۲ ص ۲۷۵).
 داحيله داسقاط لکه چي باصلها ثابتہ ده دارنگه فقهاء کرامو^۳ ددی په مشروعیت باندی تصریح کړیده، فلیراجع الی (رد المحتار ج ۱ ص ۲۸۷) والطحاوی (ص ۲۲۳) والشرح الكبير (ص ۴۹۷) وخلاصة الفتاوى (ج ۱ ص ۱۵۳) والبحر (ج ۲ ص ۹۱) والاشباه والنظائر (ص ۴۱۸) وغير ذلك.

البته ددی حیلې د مشروعیت دپاره څه شرائط دی چي دهغوی رعایت ډیر ضروری دی: یوداچي دوصیت نه کولو په صورت کی به په وارثانو کی نابالغ او غائب نه وی ددوی دمال څخه تبرع جائز نه ده دوهم داچي په قطار یا داتره کی مساکین ناست وی. غنی ته په ورکولو سره فراغت دذمی نه راځي، دریم داچي مساکین په رشتیا مالک کوی دوشتمو اودزبانی تمليك څخه ځان ساتي، کماصرح به ابن عابدين فی منة الجليل ص ۲۲ حیث قال: ويجب ان يدفعها حقيقة لا تحيلا ملاحظا ان الفقير اذا ابى عن الهبة الى الوصى كان له ذلك ولايجبر على الهبة انتهى. نوکه داحيله په اشهر حج کی وسوه نو پردی ټولو قبض کونکو باندی به با قاعده حج فرض سی، بل چاته په بخشش سره به یې داحج دذمی څخه نه ساقطیږي.

او کله چي په حيله موجه کی ددی شرائط خصوصاً ددریم

شرط رعایت نہ کیڙی لہذا پہ دی حیلی مروجی سرہ دمڙی دڙمی فراغت نہ راځی نوم بی حیلہ داسقاط دہ اوپہ حقیقت کی حیلہ داستحصال دہ. پراہل علم باندی ضروری دہ چی یاددی مفاسیدو اصلاح وکی او یا ددی حیلی انسداد وکی چی عوام دغلط فہمی اودخوش ظنی خخہ وساتل سی.

❶ شپرمہ مقالہ :

پہ دی مقالہ کی مسئلہ دتوسل ذکر کیڙی.

پہ دی مقالہ کی لس ۱۰ فصلہ دی:

۱. پہ اول فصل کی معانی دتوسل اودوسیلى ذکر کیڙی. پوہ سہ چی توسل، تقرب تہ ویل کیڙی کما اشیر الیہ فی تفسیر ابن جریر (ج ۲ ص ۱۴۲) اودوسیلى ڊیری معناوی دی. وسیلہ، قربت، سوال محبت تہ ویل کیڙی (ابن جریر ج ۲ ص ۱۴۲) اوہغہ شی تہ ویل کیڙی چی پہ ہغہ سرہ داللہ ﷺ تہ نژدیکت راځی چی کول دنیکو اوپرینوول دبدو دی اوحاجت تہ ویل کیڙی (روح المعانی ج ۲ ص ۱۲۴) او (کشاف ج ۱ ص ۴۱۴) اوتقرب تہ او دجنت یومنزل تہ ہم ویل کیڙی (تفسیر مظہری).

(لطیفہ) پہ لغت عربی کی اطلاق دوسیلى پرالاتو باندی وارد دی، لیکن وسیلہ پہ حقیقت کی استعمال اوتحریرک ددوی دی. پہ دی استعمال اوتحریرک سرہ مقصود تہ رسایی کیڙی.

۲. په دوهم فصل کې اقسام د توسل ذکر کيږي.

پوه سه چې توسل دوه قسمه دي، شرکي او شرعي، شرکي دا دي چې يوشخص عبادت دغير الله ددي دپاره کوي چې داغير الله ددي شخص حاجات الله ﷻ ته نژدې کې په سورة زمر کې دا ذکر سويدي. الله ﷻ فرمايي: **مانعبدھم الا ليقربونا الى الله زلفی**. او توسل شرعي پر پنځه قسمه دي **اول** توسل دی په ايمان سره کمافي قوله تعالى: ربنا امننا فاغفر لنا ذنوبنا (آل عمران). **دوهم** توسل دی په خپلو اعمالو سره دپاره دقضا دحاجاتو، لکه هغه دري کسانو اصحاب غارچي کړي وو (بخاري شريف) **درېم** توسل دی په اعمال دغير سره دقضا دحاجاتو دپاره کمافي قوله تعالى: وكان ابوهما صالحا (سورة الكهف) وكما في قوله تعالى: وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ (سورة الطور) اولکه چې په دی حديث کې ذکر دی: من قرء القرآن وعمل بما فيه البس والداه تاجا يوم القيامة (رواه احمد وابوداؤد) اولکه چې په دی حديث کې ذکر سويدي: من قرء آية الكرسي حين ياخذ مضجعه آمنه الله على داره ودار جاره ودويرات حوله (رواه البيهقي بسند ضعيف) او **خلورم** توسل دی په دعاسره کماروی البخاري ان اعرابيا نادی رسول الله ﷺ ان يدعو لسقى امته، وكما روى الترمذى وابن ماجة. ان رجلا ضرير البصر اتى النبی ﷺ فقال ادع الله ان يعافيني.

پنجم توسل دی په صالحینو سره. اودا پرڅلور قسمه دی:

اول توسل دی په اعمالو او په دعا د صالحینو سره. کما روى البخارى عن مصعب بن سعد مرفوعا: هل تنصرون وترزقون الا بضعفاء کم، وکما روى صاحب شرح السنة فى شرح السنة ان النبى ﷺ کان يستفتح بصعاليك المهاجرين.

دوهم توسل دی په شرکت د صالحینو سره. کما فى قول الله تعالى: وما كان الله ليعذبهم وانت فيهم وما كان الله معذبهم وهم يستغفرون (سورة الانفال) وکما روى البخارى ومسلم: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ياتى على الناس زمان فيغزو فئام من الناس فيقولون هل فيكم من صاحب رسول الله ﷺ، فيقولون نعم فيفتح لهم. الى آخر الحديث وکما روى احمد يقول رسول الله ﷺ الابدال يكونون بالشام وهم اربعون رجلا. يسقى بهم الغيث وينتصر بهم على العداء ويصرف بهم العذاب. وفى كنز العمال عن الطبرانى وغيره مرفوعا ان الله ليدفع بالمسلم الصالح عن مائة من اهل بيت جيرانه. **دريم** توسل دی په محبت کولو د صالحینو سره. اودا قسم په حقيقت کې توسل دی په خپل عمل سره. او **څلورم** توسل دی په جاهد او په مخ د صالحینو سره اودا په حقيقت کې توسل دی په محبت کولو د الله ﷻ ددوى سره کما روى البخارى ان عمر بن الخطاب رضى الله عنه توسل بعباس رضى الله عنه. وکما ذکر السدى ان اهل الكتاب يتوسلون بالنبي ﷺ.

پوه سه چي توسل په ذات د صالحينو سره جائز دی او ددی څخه مراد ذات من حيث الذات نه وی، ځکه چي په ذات د صالحينو او دغير صالحينو کي فرق نسته ددوی دواړو ذات انسان، او حیوان ناطق دی بلکه مراد ورڅخه یو ددی څلورو اقسامو وی او کله په یو ماده کي ډیر اقسام موجود سی، یادا توسل وی په یو صفت د صفاتو دالله ﷻ سره لکه محبت کول دالله ﷻ سو ددوی سره.

۳. په دریم فصل کي آیاتونه د توسل ذکر کيږي. الله ﷻ فرمایي: وکانوا من قبل یستفتحون علی الذین کفروا (سورة البقرة) ذکر السدی أنهم کانوا إذا أشدت الحرب بينهم وبين المشرکین أخرجوا التوراة ووضعوا أيديهم علی موضع ذکر النبي صلى الله تعالى علیه وسلم وقالوا: اللهم إنا نسألك بحق نبيك الذي وعدتنا أن تبعثه في آخر الزمان أن تنصرنا اليوم علی عدونا فينصرون (روح المعاني ج ۱ ص ۳۲۰) داتوسل دی په جاه او په محبت د صالحينو سره. او الله ﷻ فرمایي: وماکان الله لیعذبهم وانت فيهم (سورة الانفال) داتوسل دی په شرکت د صالحينو سره او الله ﷻ فرمایي: وکان ابوهما صالحا (سورة الکهف) داتوسل دی په نیکو اعمالو او په جاه د صالحينو سره او الله ﷻ فرمایي: وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ (سورة الطور) داتوسل دی په اعمالو او په قرابت

دصالحینو سره اوالله ﷺ فرمایي: وابتغوا اليه الوسيلة (سورة المائدة) داتوسل دی په خپلو اعمالو او طاعاتو سره. **پوه سه** چی لکه څنگه چی توسل په طاعاتو سره منافي نه دی، دتوسط دمعلم سره چی مورتته تعلیم دطاعاتو وکی، دارنگه توسل په اخلاص اوپه احسان سره په طاعاتو کی منافي نه دی دتوسط دمرشد سره چی مورتته تعلیم او ارشاد دطرق داحسان اوداخلاص وکی. نوکله چی عبادات او اخلاص په دوی کی وسیله ده. اوتعلیم دمعلم او ارشاد دمرشد وسیله ده دحصول ددی عباداتو او داخلاص دپاره نو وسیله دوسیلي به ضرور وسیله وی.

۴. په **څلورم فصل** کی احادیث دتوسل ذکر کیږي.

پیغمبر ﷺ فرمایي چی هغه درو کسانو چی په غار کی بند سوی وه، توسل وکی په خپلو اعمالو سره (رواه البخاری) او فرمایي: هل تنصرون وترزقون الا بضعفاء کم (رواه البخاری) او حضرت عمر رضی الله عنه وفرمایي: اللهم إنا كنا نتوسل إليك بنبينا صلى الله عليه وسلم فتسقينا، وإنا نتوسل إليك بعم نبينا فاسقنا فيسقون. (رواه البخاری) دا توسل دی په شرکت دصالحینو سره اوپه دعا اوپه جاه دصالحینو سره.

(سوال) په ظاهره ددی حدیث څخه معلومیږي چی توسل په امواتو سره نه صحیح کیږي.

(جواب) توسل په امواتو سره جائز دی لکه په سورة كهف

کی راغلی دی چی الله ﷻ ددوو یتیمانو خزانه دنيك مړ پلار دوجی محفوظ ولرله اولکه په طبرانی صغیر اوکبیر اوییهقی اونورو کی روایت دی، ان عثمان بن حنیف رضی الله عنه قال لرجل کان له حاجة الی عثمان بن عفان رضی الله عنه ان یاتوضا ثم یتي المسجد ویصلي رکعتین ثم یقول اللهم انی اسئلك واتوجه الیک بنبينا محمد صلی الله علیه وسلم نبی الرحمة یامحمد انی توجهت بک الی ربی. اودحدیث دحضرت عمر رضی الله عنه څخه درې جوابه دی. **اول:** داچی په استسقاء کی شرکت دصالحینو مطلوب وی اودا قسم توسل په ژوندو سره کیږی، دامواتو شرکت زموږ دقدرت او دعلم څخه خارج دی، اودارنگه په استسقاء کی توسل په دعاسره مطلوب وی اودعا کول په امواتو زموږ دقدرت اودعلم څخه خارج دی. **دوهم:** جواب دادی چی په دی حدیث کی توسل په امواتو سره موجود دی. حضرت عمر رضی الله عنه وفرمایل: بعم نبینا، نوداپه حقیقت کی توسل دی په جاه اوپه وجه دپیغمبر صلی الله علیه وسلم سره، **درېم:** جواب دادی چی مقصود دحضرت عمر رضی الله عنه تعلیم ددرو خبری وو چی توسل په مفضلو سره جائز دی سره دوجوده دفاضل، نودا تواضع سوله وایشار الیه العینی والعقلانی فی شرح البخاری فلیراجع الی کتاب الاستسقاء.

فائده: په دی حدیث دبخاری شریف کی اوپه حدیث دضریر البصر کی چی پیغمبر صلی الله علیه وسلم ورته دا دعا ونبووله: اللهم انی

اسالك واتوجه اليك بنبيك نبى الرحمة (رواه الترمذى وابن ماجة والبخارى فى تاريخه) واضح رد دى پر منكرينو دتوسل باندی.

۵. په پنجم فصل كى آثار دسلف صالحين ذكر كبرى په حق دتوسل كى.

حضرت عمر رضي الله عنه توسل وكى په حضرت عباس رضي الله عنه سره په استسقاء كى (رواه البخارى وغيره) اوتوسل وكى حضرت معاويه رضي الله عنه په يزيد بن الاسود رضي الله عنه سره په استسقاء كى (رواه ابن سعد فى طبقاته ج ۲ ص ۴۴۴) قال الحافظ ابن كثير فى البداية والنهاية (ج ۸ ص ۳۲۴) وهو مختلف فى صحبته. وكان اهل الشام يستسقون به وقد استسقى به معاوية والضحاك بن قيس، كان يمشى فى ضوء ابهامه فى الليلة المظلمة ذاهبا الى صلاة العشاء بالجامع بدمشق واتيّا الى قريته. توفى سنة احدى وسبعين ۷۱ هـ. اوعثمان بن حنيف رضي الله عنه يوه حاجت مند سړى ته وويل چى توسل وكه په پيغمبر صلى الله عليه وسلم سره، رواه الطبرانى فى الصغير والكبير اوبلال بن حارث مزنى رضي الله عنه توسل بالدعاء وكى چى قبر دپيغمبر صلى الله عليه وسلم ته راغى اووى ويل: استسقى امتك (رواه البيهقى فى دلائل النبوة، والبخارى فى تاريخه وابن ابى شيبة فى مصنفه وذكر الزرقانى ج ۸ ص ۷۷ وابن عبد البر فى الاستيعاب ج ۲ ص ۴۲۴ والحافظ ابن حجر فى الفتح ج ۲ ص ۴۱۲)، او

عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا اہل مدینہ تہ دقحط دلیری کیدو
 دپارہ دا تدبیر ور ونبووی چی دیغمبر ﷺ پر قبر سربیرہ
 پہ چت کی مہ وکی۔ داعمل توسل سوپہ متعلقات دیغمبر
 ﷺ سرہ (رواہ الدارمی فی مسندہ ج ۱ ص ۲۳) او خالد بن
 ولید رضی اللہ عنہ بہ پہ غزواتوکی توسل عملی کوی پہ
 ورینتانو مبارکو دناصیہ دیغمبر ﷺ سرہ چی پہ توپی
 کی بی ایسی وہ۔ (ذکر فی البدایہ والنہایہ ج ۷ ص ۱۱۳)
 اوسعد بن ابی وقاص او خالد بن ولید رضی اللہ عنہ توسل وکی
 پہ پیغمبر ﷺ سرہ، کما فی ازالۃ الخفاء (ج ۲ ص ۱۶۸) ان
 عمر بعث جندا الی مدائن کسری وأمر علیہم سعد بن ابی
 وقاص وجعل قائد الجيش خالد بن الولید، فلما بلغوا شط
 الدجلة ولم يجدوا سفینة، تقدم سعد وخالد فقالا یابحر
 انک تجری بأمر الله فبحرمة محمد ﷺ وبعده عمر رضی اللہ عنہ
 الا خلیتنا والعبور، فعبر الجيش بخيله وجماله ورجاله الی
 مدائن ولم تبتل حوافرها۔

۲. پہ شپہم فصل کی کلام دائمہ اربعہ وو ذکر کیری پہ حق
 دتوسل کی:

امام عبد الوهاب شعرانی اونور دامام ابوحنیفہ رحمہ اللہ علیہ
 خخہ روایت کری دی چی: اذا صح الحديث فهو مذهبي۔ او
 پہ جواز دتوسل کی احادیث صحیحہ غیر منسوخہ ثابت
 دی لکہ چی پہ فصل خلورم کی ذکر سوہ۔

او امام مالک رحمہ اللہ علیہ وویل منصور باچا تہ: لم تصرف

وجهك عن النبي صلى الله عليه وسلم وهو وسيلتك
ووسيلة ابيك آدم عَلَيْهِ السَّلَامُ الى الله تعالى. بل استقبله
واستشفع به فيشفع الله فيك (نقله الخفاجي في شرح
الشفاء ج ۳ ص ۳۹۸ وهكذا في المواهب اللدنية ووفاء
الوفاء).

او امام شافعي رَحِمَهُ اللهُ عَلَيْهِ سِرِه، كما روى الخطيب البغدادي في تاريخه ج
۱ ص ۱۲۳ بسند صالح ان الامام الشافعي يجيء الى
ضريح الامام ابي حنيفة يزوره فيسلم عليه ثم يتوسل الى
الله تعالى في قضاء حاجاته.

او امام احمد بن حنبل رَحِمَهُ اللهُ عَلَيْهِ سِرِه به توسل كوي په پيغمبر
ﷺ سره، قال ابن مفلح في الفروع ج ۱ ص ۵۹۵ : يجوز
التوسل بصالح، وقيل يستحب، قال احمد في منسكه
الذي كتبه للمروزي انه يتوسل بالنبي صلى الله عليه وسلم
في دعاءه وجزم به في المستوعب وغيره، وفي شواهد
الحق ص ۱۶۶ : انه توسل الامام احمد بن حنبل بالامام
الشافعي رَحِمَهُ اللهُ عَلَيْهِ حَتَّى تعجب ابنه عبد الله بن احمد بن
حنبل من ذلك، فقال الامام احمد له ان الشافعي كالشمس
للناس.

۷. په اووم فصل كى كلام دمشقو ذكر كبرى په حق
دتوسل كى: ابن الهمام رَحِمَهُ اللهُ عَلَيْهِ فرمايى: ويسئل الله
حاجته متوسلاً الى الله بحضرة نبيه ثم قال يسأل النبي

صلی اللہ علیہ وسلم الشفاعة فيقول يا رسول الله اسألك الشفاعة، يا رسول الله التوسل بك الى الله (فتح القدير ج ۲ ص ۳۳۷). او امام ترمذی پہ جامع ترمذی کی دتوسل باب عقد کری دی، حیث قال باب ما جاء فی الاستفتاح بصعاليك المسلمين، ثم اخرج حديث فانما ترزقون وتنصرون بضعفاءكم.

او امام غزالی رحمہ اللہ علیہ فرمایا: يقول الزائر، اللهم قصدنا نبيك مستشفعين به اليك ذنوبنا وفي آخره ونسألك بمنزلته عندك وحقه عليك، (احياء العلوم ج ۱ ص ۲۲۰). او قاضی شوکانی پہ تحفة الذاكرين (ص ۱۲۲) کی فرمایا: وفي الحديث حديث عثمان بن حنيف دليل على جواز التوسل. او پہ تحفة الاحوذی شرح دترمذی (ج ۴ ص ۲۸۲) کی مسطور دی: قال الشوکانی فی رسالته الدرر النضيد: ان التوسل به صلى الله عليه وسلم يكون في حياته وبعد موته، وفي حضرته وغيبته. او حافظ ابن حجر رحمہ اللہ علیہ فرمایا، پہ حديث دتوسل دعثمر رحمہ اللہ علیہ کی پہ عباس رضي الله عنهما سره: يستفاد من قصة العباس استحباب الاستشفاع باهل الخير والصلاح واهل بيت النبوة (فتح الباری ج ۲ ص ۴۹۷)، او دارنگہ فرمایلی دی حافظ بدر الدین عینیؒ پہ عمدة القاری کی پہ باب داستسقاء کی، او علامة آلوسیؒ بغدادی پہ روح المعانی ج ۲ ص ۱۲۸ کی فرمایا: انا لانرى بأساً في التوسل الى

الله بجاه النبی صلی الله علیه وسلم عند الله حیا میتا، ویراد من الجاه معنی یرجع الی صفة من صفاته تعالیٰ، مثل ان یراد به المحبة التامة المستدعية عدم رده وقبول شفاعته، وقال العلامة بعد اسطر، بل لا رأی بأساً ایضاً بالاقسام علی الله تعالیٰ بجاهه صلی الله علیه وسلم بهذا المعنی، ثم قال العلامة بعد اسطر: ان التوسل بجاه غیر النبی صلی الله علیه وسلم لا بأس به ایضاً، ان كان المتوسل بجاهه مما علم ان له جاهاً عند الله کالمقطوع بصلاحه وولایتہ (مثل عمران) وامامن لا قطع فی حقه بذلك فلا یتوسل بجاهه (مثل الشیخ عبد القادر الجیلی) لما فیہ من الحکم الضمنی علی الله تعالیٰ بما لم یعلم تحققه منه عزّ شأنه انتهى ما فی روح المعانی. خلاصه دکلام دعلامه آلوسی دادہ چی توسل په پیغمبر اوپه هغه اولیاوو سره چی ولایت دهغوی قطعی وی، په وحی سره ثابت وی جائز دی او توسل په هغه اولیاوو سره چی ولایت دهغوی قطعی نه وی، په وحی سره ثابت نه وی جائز نه دی لیکن زموږ داکابرو دعلامه آلوسی سره په دې کی اتفاق نسته، حکم چی یوسړی په ظاهر کی مؤمن او مسلمان وی نو دهغه سره نکاح جائزه ده، په هغه پسی اقتداء جائزه ده. جنازه ورباندی جائزه حالانکه دده ایمان او ولایت جزئی نه دی، په وحی سره ثابت نه دی نو چی یوسړی په ظاهر کی مؤمن وی، صالح وی، نو توسل به ورسره هم جائز وی حکم چی

بې له وحی څخه، نه دچاپه ایمان باندې جزم کیدی سی او نه دچاپه صلاح اوولایت باندې جزم کیدی سی.

اوپه تالیفات د شاه ولی الله اودشاه عبد العزیز رحمۃ اللہ علیہما کی په کثرت سره توسل موجود دی، اوشاه محمد اسحق په مائة مسائل کی فرمایي: يجوز دعاء الاستفتاح بحرمۃ الشهر الحرام والمشعر الحرام وقبر نبيك ﷺ اوشاه اسماعیل رحمہ اللہ په تقوية الايمان کی فرمایي: يجوز ان يقول اللهم اني اسالك بوسيلة فلان من الاولياء، اوتصريح کریده قطب الزمان حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی او حکیم الامت حضرت مولانا محمد اشرف علی تھانوی، او شیخ الاسلام حضرت مولانا حسین احمد مدنی، اوشارح دابوداؤد حضرت مولانا خلیل احمد انصاری مهاجر مدنی، اوشیخ الحدیث والتفسیر مولانا حسین علی مجددی، او امین الله فی الارض شیخ الحدیث حضرت مولانا نصیر الدین الغرغشتوی رحمۃ اللہ علیہ په خپلو مکتوباتو او ملفوظاتو اوتصنیفاتو کی په جواز دتوسل باندې، اوزما والد صاحب جامع المعقول والمنقول حضرت مولانا حبیب الله زروہوی به فرمایل چی دا طائفه نجدیه په خپله دبرکت اودجاه څخه خالی ده نودبل چا دپاره به یې هم نه منی، اومرشدنا امام العلماء والصلحاء حضرت مولانا محمد عبد المالک صدیقی رحمہ اللہ تعالیٰ به سلسله مبارکه لوستله اوپه هغه کی توسل موجود دی اوحضرت علامه

شيخ الحديث مولانا عبد الحق رحمه الله تعالى به ڏير وخت په دعا کي توسل کوي.

۸. په اتم فصل کي دتوسل څخه دانکار کوونکو دلائل ذکر کيږي:

منکرين دتوسل کله تمسک کوي په قول دالله تعالى سره: مانعدهم الا ليقربونا الى الله زلفى (سورة الزمر) اوکله تمسک کوي په قول دپيغمبر ﷺ سره: انه لا يستغاث بي انما يستغاث بالله تعالى (طبراني في المعجم الكبير) اوکله تمسک کوي په اثر دحضرت عمر رضی اللہ عنہ سره چي توسل يې ونه کي په پيغمبر ﷺ سره (بخاري شريف) اوکله تمسک کوي په قول دفقهاوو سره: کړه قوله بحق رسلك وانبياك وبحق البيت لانه لاحق للخلق على الخالق (الدر المختار، كتاب الخطر والاباحة، فصل البيع) اوکله اعتضاد حاصلوي په قول دعلامه آلوسي سره: واما اذا كان المطلوب منه ميتاً او غائباً فلا يستريب عالم انه غير جائز. وقال آلوسي ايضاً: واما القسم على الله باحد من خلقه مثل ان يقال اللهم اني اقسم عليك او اسالك بفلان الا ما قضيت حاجتي فعن ابن السلام جواز ذلك في النبي صلى الله عليه وسلم لانه سيد ولد آدم ولا يجوز ان يقسم على الله بغيره من الانبياء والملائكة والاولياء، لانهم ليسوا في درجته، ويرشح كلام المجد ابن تيمية بمنع التوسل بالذات، والقسم على الله باحد من

خلقه مطلقاً، وقال التاج السبكي: ويحسن التوسل والاستغاثة بالنبي صلى الله عليه وسلم الى ربه ولم ينكر ذلك احد من السلف والخلف حتى جاء ابن تيمية فانكر ذلك، وقال العلامة الآلوسی ايضاً ردّاً على السبكي: وانت تعلم ان الادعية الماثورة عن اهل البيت الطاهرين وغيرهم من الائمة ليس فيها التوسل بالذات المكرمة، صلى الله عليه وسلم (روح المعاني ج ۲ ص ۱۲۵، ۱۲۶).

فائدة: مسمى په ابن تيمية سره درې اشخاص دي، اول ابو البركات احمد تقى الدين دي، دي مشهور دي په ابن تيمية سره، نسب يې دادى احمد بن عبد الحلیم بن عبد السلام مجد الدين بن عبد الله بن ابى القاسم بن محمد بن خضر بن على بن عبد الله بن تيمية. دا ابن تيمية وفات سوى دي په سنه اوه سوه اته ويشت (۷۲۸) هجرى كى. دوهم عبد السلام مجد الدين دي چى مؤلف دمنتقى دي، دا جد (نيكه) دي دمشهور ابن تيمية وفات سوى دي په سنه شپږ سوه دوه پنځوس (۲۵۲) هجرى كى، اودريم محمد فخر الدين دي چى ورور دي د عبد الله بن ابى قاسم، اواكا دي د عبد السلام مجد الدين، اووفات سوى دي په سنه شپږ سوه دوه ويشت (۲۲۲) هجرى كى. (البداية والنهاية ج ۱۴ ص ۱۳۵، و ج ۱۳ ص ۱۸۵، و ص ۱۰۹).

۹. په نهم فصل كى دمنكرينو ددلائلو جوابونه ذكر كيږي: جواب دآيت دسورة زمر څخه دادى چى په دې آيت كى

توسل شرکی ذکر سوی دی، عبادت دغیر الله شرک جلی دی. اوجواب دحدیث دطبرانی خخه دادی چی په سند دده کی ابن لهیعه راغلی دی اوپه تقریب التهذیب کی لیکل سوی دی چی کله چی دوه کتابونه وسوئیدل نو پرده باندی خلط راغی، بل جواب ورخخه دادی چی داحدیث معارض دی داقوی سره، ددې حدیث دبخاری شریف سره: فبینما هم كذلك استغاثوا بآدم ثم بموسى ثم بمحمد صلى الله عليه وسلم (ج ۱ ص ۱۹۹) باب من سال الناس تكثراً نوحمل کیری به حدیث دطبرانی پرباب دادب باندی لکه چی حدیث دبخاری: ما انا حملتکم ولکن الله حملکم محمول دی پرباب دادب مع الله باندی، اویابه حدیث دطبرانی حمل کیری پر عزیمت باندی چی عزیمت دادی چی استغاثه وکړل سی په مسبب الاسباب سره. اوجواب داطر دحضرت عمر رضی الله عنه په خلورم فصل کی تیرسو. اوجواب دعبارت ددر مختار دادی چی داقول چی: لاحق للخلق على الخالق، معارض دی ددې حدیث دشیخینوسره: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يامعاذ هل تدري ما حق الله على عباده، وما حق العباد على الله، په دې حدیث کی تصریح ده چی دمخلوق حق پر خالق باندی سته اودارنگه معارض دی دحدیث دطبرانی صغیر سره، رواه عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه مرفوعاً، وفيه فقال آدم بَعْلِي يَا لَيْلَى اسالك بحق محمد الا غفرت لي، اومعارض دی دحدیث دابن ماجه سره، وفيه

وبحق السائلين عليك. نولابدی سوه دجمع اود تطبیق
 خخه، هغه داده چی دحق دوی معناوی دی، یوه هغه واجب
 دی چی دفاعل خخه صادریری اضطراراً، بی له ارادی خخه
 اوداسی واجب اوحق پرالله ﷻ باندی ممتنع دی په نزد
 داهل السنه والجماعت باندی خلافاً للمعتزلة اودوهم
 هغه واجب دی چی الله تعالی یی پرخپل ذات التزام کړی
 وی تفضلاً، اوداحق پرالله ﷻ باندی ثابت دی په
 نصوصوکی، او یا ددر مختار عبارت محمول دی پرسد
 دباب دتوهم یعنی توسل په لفظ دحق سره که څه هم چی
 جائز دی لیکن په کم مقام کی چی موهم داعتنال وی نو
 مکروه دی، لقوله عَلَيْهِ السَّلَام اتقوا مواضع التهم،
 اخرجہ البخاری فی تاریخه. اوجواب دعبارت دروح
 المعانی خخه دادی چی دعلامه آلوسی صاحب دروح
 المعانی په نزد باندی توسل په انبیاء عَلَيْهِمُ السَّلَام سره اوپه
 هغه اولیاوو سره چی ولایت دهغوی منصوصی وی جائز
 دی اوتاسی ناجائز اوشرك ورته وایاست (فلیراجع الی ج ۶
 ص ۱۲۸) البته دصاحب دروح المعانی سره زموږ مشائخ
 په دوو مسائلوکی موافقت نه کوی، یوداچی دصاحب
 دروح المعانی په نزد باندی توسل په هغه اولیاوو سره چی
 ولایت دهغوی منصوصی نه وی ناجائز دی اوجواب ددی
 په اووم فصل کی ذکر سو، دوهم داچی دده په نزد طلب
 ددعا دغائب خخه اودمړی خخه ناجائز دی اوزموږ مشائخ

فرمایی چی طلب ددعا دغائب خخه ناجائز دی او طلب ددعا دمړی خخه دفنا دقبر خخه جائز دی په نزد دهغه چا چی په سماع الموتی باندی قائل وی او عبث دی په نزد دهغه چاچی دسماع الموتی خخه منکر وی. او توسل په غائب او په میت دواړو سره جائز دی چی توسل په جاه او په عمل ددوی سره وی، حکم چی دار اومدار ددې توسل پر استحضار او پر تصور ددوی باندی دی او په دې کی خه بدی نسته، البته چی توسل په شرکت سره وی نو داپه حاضر او ژوندی سره کیږی نه په غائب اومیت سره.

۱۰. په **لسم فصل** کی مسئله داقسام ذکر کول کیږی:

پوه سه چی اقسام په الله ﷻ دې ته ویل کیږی چی لکه یوسړی ووايي چی زمادی قسم وی په الله ﷻ باندی چی نن به باران اورو اودې ته همت او عزیمت هم ویل کیږی اودا جائز دی، کما روی احمد عن ابی هريرة رضی الله عنه مرفوعاً: **رُبَّ اشعثٍ اغبر مدفوع بالابواب لو اقسم على الله لا بَرَه** ای اقسام بالله علی الله، وروی البخاری والبزار معناه. او اقسام په غیر الله باندی ناجائز دی، کما روی الترمذی عن ابن عمر مرفوعاً **من حلف بغير الله فقد كفر او اشرك**، قلت: هو محمول على التغليظ، او اقسام په جاه دپیغمبر ﷺ سره لکه چی وارد دی په دلائل الخیرات کی، ونقسم به عليك اذ هو اعظم من اقسام بحقه عليك، دسلف صالحینو خخه ماثور نه دی لیکن جائز دی حکم چی داپه حقیقت کی

توسل دی په یوه صفت دصفتو دالله تعالی سره لکه دالله تعالی محبت کامله کول سوه دپیغمبر ﷺ، اودا رایه دعلامه آلوسی^۳ ده (کما فی روح المعانی ج ۲ ص ۱۲۸).
پوه سه چی توسل په ذوات فاضله سره جائز دی، البته داپه حقیقت اومال کی توسل دی په یوه صفت دصفتو دالله تعالی سره.

❶ اوومه مقاله :

په دې مقاله کی مسئله دسماع الموتی ذکر کیږی.
 دسماع الموتی په اړوند په اهل علمو کی اختلاف دی سلفاً خلفاً. حضرت ابوطلحه او حضرت عمر او حضرت ابن عمر رضی الله عنهم روایت دسماع الموتی کړی دی دپیغمبر ﷺ څخه، کما فی مغازی صحیح البخاری او دارنگه عبدالله بن مسعود او عبدالله بن سیدان رضی الله عنهم روایت دسماع الموتی کړی دی دپیغمبر ﷺ څخه (کما فی فتح الباری ج ۷ ص ۳۰۳ عن الطبرانی) او حضرت عائشه رضی الله عنها انکار کړیدی دسماع الموتی څخه او اثبات دعلم او ادراک یې کړیدی دموتی دپاره، کما فی مغازی صحیح البخاری او بعضی علماء فرمایي چی عائشه صدیقه رضی الله عنها رجوع کړیده دخپل قول څخه په دلیل دحدیث دامام احمد او دمحمد بن اسحاق سره دعائشه صدیقه رضی الله عنها څخه چی په دې حدیث کی اثبات دسماع موجود دی په شان دحدیث

د ابو طلحه رضي الله عنه (کما فی الفتح ج ۷ ص ۳۰۴) او په دلیل حدیث دمسند دامام احمد سره دعائشه صدیقه رضي الله عنها څخه. قالت: لما دفن عُمر معهم فوالله ما دخلته الا وانا مشدودة على ثيابي حياءً من عمر. په دې حدیث کې اثبات درویت دی دمیت دپاره، اوسماع مثل درویت ده او په دلیل حدیث دترمذی سره چی عاتشه صدیقه رضي الله عنها مخاطبه وکړه دخپل ورور عبد الرحمن متوفی سره (باب زیارة القبور للنساء) نوکه مړی نه اوریډی نو مخاطبه به دده سره داسی وای لکه مخاطبه دمعدوم اودجماد سره.

اودارنگه ظاهر دکلام دقتاده څخه (احياهم الله حتى اسمعهم قوله) کما فی مغازی صحیح البخاری دادی چی مړی نه اوری، لیکن دتابعی رایه داصحابو رضي الله عنهم رایې ته نه رسیږی. اودامام ابوحنیفه رحمه الله علیه څخه دسماع الموتی په باره کی روایت ثابت نه دی نه نفیاً اونه اثباتاً او چاچی ویلی دی چی امام ابوحنیفه "سماع الموتی نه منی نو دا تخریج دی دمستلې دکتاب الايمان څخه، ان من حلف لا يكلمه اقتصر على الحياة فلو كلمه بعد موته لا يحنث لان المقصود منه الافهام والموت ينافيه لانه لا يسمع فلا يفهم. اوچاچی ویلی دی چی امام ابوحنیفه "سماع الموتی نه منی نو دا تخریج دی دکلام دامام ابوحنیفه څخه چی: اذا صح الحديث فهو مذهبي. او مشائخ دمذهب

حنفی په دې مسئله کې مختلف دی، بعضی سماع الموتی منی او بعضی یې نه منی، لکه ابن الهمام په شرح د هدايه کې په ابتداء د کتاب الجنائز کې دې ته اشاره کړیده. نوکه خوک سماع الموتی نه منی نو د حنفیت څخه نه خارجيږي او ابو یعلیٰ حنبلي عدم سماع ته ترجیح ورکړیده (روح المعانی ج ۲۱ ص ۵۵) او فرقه سلفیه په سماع الموتی باندې قائله ده. ابو البرکات ابن تیمیه او شمس ابن القيم په خپلو تصنیفاتو کې په دې تصریح کړیده (فلیراجع الی اقتضاء الصراط المستقیم ص ۳۲۲ و کتاب الروح ص ۴ والنونية ص ۱۴۵ و غیرها) او دامام بخاری^۲ او ابن جریر^۳ او ابن کثیر^۴ او امام سیوطی^۵ په نزد سماع الموتی ثابت ده. او علامه آلوسی بغدادی^۶ هم په سماع الموتی باندې قائل دی، فرمایي: والحق ان الموتی یسمعون فی الجملة، اما بان یخلق الله تعالیٰ فی بعض اجزاء المیت قوة یسمع بها متی ماشاء الله تعالیٰ، واما بان یکون ذلك السماع للروح بلا وساطة قوة فی البدن انتهى (روح المعانی ج ۲۱ ص ۵۷) قلت: وفي الشق الثاني نظر وهو ان الروح بعد الموت فی علیین او فی سجين مثلاً وبعدهما من فناء القبر ومن سائر المواضع سوءاً فيلزم جواز المخاطبة بالاموات من كل موضع. اللهم الا ان يقال ان التكلم من قرب البدن شرط لسماع الروح، كما ان التكلم والسماع عند الهاتف شرط للسماع.

خوك چي سماع الموتى نه مني نوددوى سره صريح حديث
نسته، نه قوی اونه ضعیف. دوی تمسك کوی په دې قول
دالله ﷺ سره : فانك لاتسمع الموتى (سورة النمل) اوپه دې
قول دالله ﷺ سره : وما انت بمسمع من فى القبور (سورة
الفاطر) چي په دوی کی نفی داسماع ده اونفی داسماع
مستلزم ده دنفی دسماع دپاره. اوبعضی منکرین تمسك
کوی په قول دالله ﷺ سره په حق دحضرت عزیر ؑ
کی: قال کم لبثت قال لبثت يوماً او بعض يوم (سورة
البقرة) چي حضرت عزیر ؑ نه اوازونه اوریدل اونه
یې رهاگانی لیدی کنې نو ویلی به یې وای چي ډیره موده
مو تیره کړه او ممکنه ده چي دا منکرین قیاس وکی پرییده
باندی چي بیده نه اوری لکه الله ﷻ فرمایي: فضربنا علی
اذانهم فی الکهف سنین عدداً (سورة الکهف) نومرپه په
طریق اولی سره نه اوری.

اودا منکرین وایی چي په کمو احادیثوکی سماع الموتی
ثابته ده نوهغه ظنی دی اومعارض دی دقرآن سره، نوپه
دوی کی به مناسب تاویل کول کیږی مثلاً چي دوی
محمول دی پراول وخت داپشوولوپه قبر کی پر خصوصیت
دپیغمبر ﷺ باندی.

اومشبتین دسماع الموتی استدلال کوی په ۱. حدیث
دبخاری شریف سره: انه یسمع خفق نعالهم. داحدیث واضح
دلیل دی پرسماع دمُرده گانو ددنیا خخه. اوپه دې حدیث

کی نه احتمال دمعجزې سته اونه دکنایې سته. ۲. اودا رنگه مثبتین استدلال کوی په حدیث دبخاری شریف سره چی پیغمبر ﷺ په دریمه ورځ پر کناره دقلب بدر ودریدی اود حضرت عمر رضی الله عنه په جواب کی یې وفرمایل: والذی نفس محمد بیده ما انتم باسمع لما اقول منهم. دا حدیث واضح دلیل دی پر سماع دمردگانو د دنیا څخه اوپه دې حدیث کی دا تاویل چی سماع خاص ده په اول وقت دوضع پوری نه جاری کیږی.

او جواب دآیتونو څخه دادی چی قرآن ساکت دی دسماع اود عدم سماع دموثی څخه اوصریح دی په نفی داسماع کی، لیکن دنفی داسماع څخه نفی دسماع نه لازمیږی، نه دملزوم څخه نفی نه نفی دلازم لازمیږی، اونه دنفی دمطاوع څخه نفی دمطاوع لازمیږی، اوکله چی دا آیتونه نازل سوی دی دپاره دتسلی دپیغمبر ﷺ چی ستاپه تذکیر سره که کفار راهیابی نه حاصلوی نو غمجن کیږه مه، نوبنا پردې باندی مراد دموثی اودمن فی القبور څخه ژوندی کافر دی چی مشابه دی دمردگانو سره، اوپه تشبیه کی لابدی وی دامر جامع څخه چی موجودبه وی په مشبه او مشبه به دواړو کی، لیکن په مشبه به کی به اوضح یا اقوی وی، او په دې آیتونو کی امر جامع عدم سماع نسی کیدی داپه طرفینو کی موجود نه دی، نو امر جامع به عدم سماع نافع او عدم دانتفاع پر مسموع وی په دلیل دآخر طرف دآیت

سره، ان تسمع الا من يؤمن بايتنا وهم مسلمون. اوپه دې امر جامع کي نفی دمقید راغلی ده اونفې دمقید په عرف کي راځي په نفی دقید سره، اوپه لغت کي راځي په درو طریقو سره: په نفی دقید سره، په نفی داصل اودمطلق سره، په نفی ددواړو سره، لکه نفی دغلام زید راځي په دې سره چي غلام دی لیکن دزید نه دی بلکه دعمر و غلام دی، یادزید مملوک دی لیکن غلام نه دی بلکه آس دی، یانه غلام دی او نه دزید دی بلکه دعمر و آس دی.

نو بناء پردې قاعده باندې قرآن محتمل دسماع اوعدم سماع دواړو سو، مثبتین دسماع به وایی چي نفی دمقید راغلی ده په نفی دقید سره چي په طرفینو کي سماع سته لیکن انتفاع منتفی ده اومنکرین به وایی چي نفی دمقید چي سماع نافع ده راغلی ده په طرفینو کي، لیکن په طرف دمشبه کي نفی دمقید راغلی ده په نفی دقید سره اوپه طرف دمشبه به کي نفی دمقید راغلی ده په نفی داصل اود مطلق سره، اوپه دې قاعدې سره دا اعتراض ساقط سو چي عائشه صدیقه او عمر اوابن مسعود اوابو طلحه رضی الله عنہم ټول عرب دی نو اختلاف یې په فهم دقرآن کي څرنگه پیدا سو، پرهر حال چي قرآن محتمل سو نواحادیث معارض دقرآن سره نسول او تاویل ته حاجت پاته سو.

اوجواب دقصي دحضرت عزیر عليه السلام څخه دادی چي دحضرت عزیر عليه السلام په لاعلمی ښکاره کولو کي دوه

احتماله دی، یوداچی نه ده څه اوریدل اونه یې څه لیدل، اودا بعید دی انبیاء عليهم السلام په برزخ کی اوپه قبورو کی ژوندی دی. بل احتمال دادی چی دا لاعلمی ښکاره کول دوجی دنسیان څخه وه چی طاری سوی وو په انتقال سره دحالت موت څخه حالت دحیات ته، لکه ددې نظیر موجود دی په سورة المؤمنین کی، قال کم لبثتم فی الارض عدد سنن ﴿٥٠﴾ قالوا لبثنا یوماً اوبعض یوم. اوحمل پر نسیان باندی قریب دی. پر انبیاء عليهم السلام باندی خطاء اونسیان طاری کیږی.

(لطیفه) په قرآن مجید کی دحضرت عزیر عليه السلام تر خارق العاده واقعی وروسته دحضرت ابراهیم خارق العاده واقعه ذکرده اوپه هغه کی نداء راغلی ده هغو څلورو مارغانوته چی ټوټی ټوټی سوی دی. قال الله تعالی: ثم ادعهن یاتینک سعياً. نو تعجب دی چی مړه مارغان اوری اومر پیغمبر ﷺ نه اوری.

اویو جواب دقیاس کولو څخه دمیت پر نائم باندی دادی چی نائم اوری ځکه چی آواز ورته وسی چی پورته سه نو پورته سی. بل جواب یې دادی چی کله سماع الموتی په حدیث سره ثابتته سوه نو جواز دقیاس پاته نسو.

اوهغه احناف چی استخراج یې کړی دی دجزیه دکتاب الایمان څخه، نو جواب یې دادی چی په دغه جزیه پسی بله جزیه ذکرده چی یوسړی قسم وکی: ان ضربتک فعبدی

حرّ اوییا وروسته ترمرگ یې ووهی نو داسې نه حانث کیږي، اوفقهاوو ورته دلیل دا ویلی دی: لان الضرب اسم لفعل مولى يتصل بالبدن، وایلام لایتحقق فی المیت. کما فی الهدایة نولکه څنگه چي ددې جزئی څخه دا استخراج غلط دی چي امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ عذاب دقبر نه مني، نو دارنگه داوولي جزئی څخه دا استخراج غلط دی چي مړي نه اوري، بلکه ویل کیږي به چي دار او مدار دایمانو پر عرف باندی دی، اوپه عرف کی مړي قابل دایلام نه دی نو داسې به نه حانث کیږي. اوپه شرع کی قابل دایلام دی، الله ﷻ په ده کی یوه نوعه دحیات ایردی چي په هغې سره ادراك د عذاب کوی اودارنگه په عرف کی مړي قابل دفهم اوداجابت نه دی، نو داسې به نه حانث کیږي اوپه شرع کی قابل دفهم اوداجابت دی، الله ﷻ په ده کی یوه نوعه دحیات ایردی چي په هغې سره فهم دکلام دملائکو اودزائرینو اونورو کوی اواجابت کوی جواب ورکوی.

فأئده: سماع الموثی په اول وقت دوضع پوری خاص نه ده په دلیل حدیث مرفوع دابن عباس رضی اللہ عنہما سره: ما من احدٍ یمر بقبر اخیه لمسلمٍ کان یعرفه فی الدنیا فیسلم علیه الا ردّ الله علیه روحه حتی یردّ علیه السلام. ذکر ابن عبد البر وصححه کما فی اقتضاء الصراط المستقیم لابن تیمیة. وما قال الحافظ ابن رجب الحنبلي انه ضعيف بل

منکر، فلا یقاوم قول الاکثرین. اوپه دلیل دحدیث مرفوع دابن عمرو رضی اللہ عنہما سره، اخرجہ الطبرانی فی الأوسط وفيه لا یسلم علیه احد الا ردوا علیه الی یوم القیامة. اوپه دلیل دحدیث مرفوع دابی هریره رضی اللہ عنہ سره، اخرجہ الحاکم وصححه البیهقی، وفيه لا یسلم احد الا ردوا علیه الی یوم القیامة، کما فی شرح الصدور للسیوطی فی باب زیارة القبور ص ۸۴ او ۸۵. اوپه دلیل ددې سره چی که څه هم روح بدن ته په اول وقت دوضع کی اعاده کولی سی لیکن په احادیثو سره دوضع څخه قبل هم دامواتو کلام وغیره ثابت دی، کما اخرج الشیخان عن ابی سعید الخدری رضی اللہ عنہ قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا وضعت الجنازة واحتملها الرجال علی اعناقهم فانکانت سالحة قالت قد مونی، وان کانت غیر سالحة قالت یاویلها این تذهبون بها یسمع صوتها کل شیء الا الانسان، فلو سمعه الانسان لصعق، نوددې څخه معلومه سوه چی په امواتو کی یوه نوعه دحیات ابتداء موجوده ده، داعادي دروح په وقت پوری خاص نه دی.

۸ اتمه مقاله :

په دې مقاله کی مسئله داجرت پر ختم دقرآن باندي ذکر کيږي.
پوه سه چی پر دم (رقیه) باندي اخرت اخيستل جائز دی. په

دلیل د حدیث د ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ سره، چي یو حربی کافر چي لرم چیچلی وو، په سورة فاتحه سره یې دم کی او کم اجرت چي یې ورسره مخکی مقرر کړی وو هغه یې ورڅخه واخیستی، او پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم چي خبرسو نودده تحسین یې وکي، اووې فرمایل: قد اصبتم. اودا اجرت یې حلال طیب وگرزوی اووې فرمایل: اقساموا لی واضربوا لی معکم سهمًا، رواه البخاری ج ۱ ص ۳۰۴. اوپه بل روایت دبخاری شریف (ج ۲ ص ۸۵۴) کی دا الفاظ وارد دی: ان احق ما اخذتم علیه اجرًا کتاب الله. اوددې روایت څخه داهم معلومه سوه چي حلالوالی ددې مال ددې وجی راغلی دی چي دا اجرت دی، نه ددې وجی چي دامال د حربی دی، او امام طحاوی^۲ په کتاب الاجارات کی فرمایي: وكذلك نقول نحن ايضا لابس بالاستیجار علی الرقی والعلاجات کلها وان کنا نعلم ان المستاجر علی ذلك قد یدخل فی ما یرقی به بعض القرآن (شرح معانی الآثار ج ۲ ص ۲۲۳). او علامه بدر الدین عینی^۳ په عمدة القاری کی په شرح د حدیث د ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ کی په حواله د قرطبی سره فرمایي: چي د اجواز مذهب دامام ابوحنیفه رحمہ اللہ علیہ هم دی (عینی ج ۱۲ ص ۹۵).

پوه سه چي لکه څنگه چي قرآن د دم اورقیه په اراده باندي ویل او اجرت ورباندي اخیستل جائز دی، ځکه چي په دې کی ثواب مقصود نه وی بلکه یو دنیوی مقصد حاصلیدل

مقصود وی نودغه ډول په دعوه کی دکامیابی دپاره او دکور دمبارك کیدو دپاره اودنورو جائزو مقاصدو دپاره ختم کول اوپه هغه باندی اجرت اخیستل به هم جائز وی، په دې کی ثواب مقصودنه وی بلکه یودنیوی مقصد حاصلیدل مقصود وی.

پوه سه چی دایصال ثواب دپاره ختم کول جائز دی اودې ختم کوونکې ته په طور داکرام اوپه طور دتصدق مال ورکول هم جائز دی. لیکن پردې ختم باندی اجرت اخیستل مختلف فیه دی، بعضی فقهاء فرمایي: چی جواب اصح دی کما فی الهدایة ج ۴ ص ۴۲۱، واختلفوا فی الاستیجار علی القبر مدة معلومة قال بعضهم لایجوز وقال بعضهم یجوز وهو المختار کذا فی السراج الوهاج، وکما فی وقف البحر ج ۵ ص ۲۲۸: فان المفتی به جواز الاخذ علی القراءة، وکما فی رد المحتار فی الاجارة الفاسدة عن الجوهرة واختلفوا فی الاستیجار علی قراءة القرآن مدة معلومة قال بعضهم لایجوز، وقال بعضهم یجوز وهو المختار انتهى. اوبعضی فقهاء په عدم دجواز قائله دی کما فی حاشیة البحر ج ۵ ص ۲۲۸: عن الرملی، اقول المفتی به جواز الاخذ استحساناً علی تعلیم القرآن لا علی القراءة المجردة کما صرح به فی التتارخانیة وفی رد المحتار ج ۲ ص ۵۲، قال العینی فی شرح الهدایة، ویمنع

القاری للدنیا والاخذ والمعطی آثمان. اوکله چی دقاری دپاره ثواب نسته نوچاته به څه ایصال ثواب وکی. نوکله چی ددې اجرت په اړوند په حل اوپه حرمت کی اختلاف دی نوحرمت ته به ترجیح ورکول کیږی، که څه هم چی تطبیق یې هم کیدی سی چی ددې اجارې تقیید راسی په یوه مکان پوری نواجرت اخیستل جائز دی، اوکه تقییدی نه وی راغلی نو ناجائز دی.

پوه سه چی په رمضان کی حافظ په تراویحو کی ختم دقرآن وکی اوده ته څه مال ورکول کیږی نوددې ورکول او اخیستل جائز دی، ځکه چی دا مال حافظ ته په طور داکرام ورکول کیږی، دا اکرام معروفه دی نه اجرت معروفه، لکه په حدیث دانس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ کی: ان رجلاً من کلاب سال النبی صلی الله علیه وسلم عن عسب الفحل، فنہاہ فقال یا رسول الله انا نُطرق الفحل فنکرم، فرخص له فی الکرامة (رواه الترمذی) دې تفرقی ته اشاره سوېده. اوکه دامال اجرت سی نواکثره اکابر فرمایي: چی دا اجرت دی پر تلاوت باندی اونا جائز دی اوبعضی اکابر فرمایي: چی اجرت هم جائز دی، دا اجرت دی پر امامت مسنونہ باندی، نه پرمجرد امامت باندی اونه پرمجرد تلاوت او ختم باندی، که دا حافظ په رمضان کی په مسجد ددې محله کی خارج دلماڅه څخه ختم وکی نومستحق ددې اجرت نسی شمېرل کیدی. دا حافظ هلته مستحق داجرت

شمپرل کیدی سی چی دامسنون لمونخ په مسنونى طريقى سره ادا کړې لکه چی دجمعی دورخی پر امام داقید ابینوول کیږی چی دسهار په لمانځه کی به سورة آلم تنزیل او سورة دهر وایی اودجمعی په لمانځه کی به سورة اعلی او سورة غاشیه وایی.

۹ نهمه مقاله :

په دې مقاله کی داهل میت دطرف داطعام مسئله ذکر کیږی.

۱. داهل میت دطرفه تصدق علی المساکین هروخت جائز دی چی په وارثانو کی نابالغ اوغائب نه وی کما فی الهندیة ج ۵ ص ۳۴۴: وان اتخذ طعاماً للفقراء كان حسناً اذا كانت الورثة بالغين. فان كان فى الورثة صغير لم يتخذوا ذلك من التركة، كذا فى التتارخانية. ۲. اوداهل میت دطرفه پابندی درسم او رواج هروخت ناجائز ده کما فی البزازیة علی هامش الهندیة ج ۴ ص ۸۱، ویکره اتخاذ الطعام فى اليوم الاول والثالث وبعد الاسبوع والاعیاد، وفى جناز رد المحتار عن المعراج قال هذه الافعال كلها للسمعة والرياء فيتحرز عنهما لانهم لا يريدون بها وجه الله تعالى. ۳. اوداهل میت دطرفه ضیافت اودعوت تردرو ورځو پوری منع دی یعنی دا کار منع دی. خوړل یې منع دی، کما فی الهندیة ج ۵ ص ۳۴۴: ولا یباح اتخاذ

الضيافة ثلاثة ايام المصيبة، واذا اتخذ لابس بالاكل منه كذا في خزانة المفتين. البته خواص به دخورلو خخه حان ساتي، كه خواص دخورلو خخه منع نسي نو عوام به دپخولو خخه منع نسي. ۴. اوداهل ميت دطرفه طعام د حاجت اود ضرورت جائزدي مثلاً چي داهل ميت تعلق دارنه وي، يابي مروته وي، اود طعام دخريد اوفروخت خه انتظام نه وي اودغه محمل دي داثر دابوذر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ چي ده وصيت وكي چي زما ميلمنوته به پسه ذبح كوي (كما في البداية والنهاية ج ۷ ص ۱۲۵).

بعضي فقهاء فرمايي چي داهل ميت دطرفه دعوت او ضيافت جائزدي په دليل دحديث دابوداؤد شريف سره: فلما رجع صلى الله عليه وسلم استقبله داعي امرته فجاء فجئ بالطعام فوضع يده الى آخر الحديث چي پيغمبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ داهل ميت دطرفه دعوت قبول كي، او اراده دخورلويي وكړه. ليكن چي معلومه سوه چي داشاة بي له اجازي دمالكه ذبح سوي دي نو خوراك يي ورخخه ونه كي (رواه ابوداؤد في باب الشبهات من كتاب البيوع) ليكن نورو فقهاوو ددي سره موافقت نه دي كړي خكه چي په حديث كي دوي نسخي دي يوه نسخه (داعی امره) ده بي له اضافته، اودانسخه صحيح ده اوپه دي نسخه باندي استدلال ددي بعضي فقهاوو نه صحيح كيږي، اوبله نسخه (داعی امرته) ده، په اضافت سره (داعی دبنخي دمړي) نو

بیا استدلال دده صحیح سو، لیکن دا حدیث معارض دی
 د حدیث دابن ماجه اود مسند د امام احمد سره چی روایت
 یی کړی دی د جریر رضی الله عنه څخه، کنا نعد الاجتماع الى
 اهل الميت وضعهم الطعام من النياحة. اودا حدیث قول
 دی او محرم دی، او تشریع عام ده، نوراجح به گرځی پر
 حدیث دابوداؤد باندی چی فعل دی او مبیح دی او جزئی
 واقعه ده، او یا حدیث دابوداؤد په حمل کیږی پر طعام
 د حاجت باندی، اودارنگه حدیث دعائشه صدیقه رضی الله عنها
 : انها كانت اذا مات الميت من اهلها فاجتمع لذلك النساء
 ثم تفرقن الا اهلها وخاصتها ، امرت ببرمة من تلبينة
 فطبخت ثم صنع ثريد فصبت التلبينة عليها قالت كلن منها
 فاني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: التلبينة
 مجمة لفواد المريض تذهب ببعض الحزن (رواه البخاری ج
 ۲ ص ۸۱۵) محمول دی پر طعام د حاجت باندی چی دکور
 خلگ یی و خوری، اود طبیعت څخه یی دروندوالی کم سی.

۱۷ لسمه مقاله :

په دې مقاله دبخاری شریف د آخری باب تشریح کول کیږی:

بسم الله الرحمن الرحيم

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا خَيْرِ
 خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ.

امابعد: فان اصدق الحديث كتاب الله واحسن الهدي هدي محمد

صلى الله عليه وسلم وشرّ الامور محدثاتها وكلّ محدثة بدعة ، وكل بدعة ضلالة، وكل ضلالة في النار، وبالسند المتصل منا الى شيخ الاسلام والمسلمين امير المؤمنين في الحديث ابى عبد الله محمد بن اسماعيل بن ابراهيم بن المغيرة بن برذبة البخارى الجعفي اليماني رضى الله تعالى عنه ونفعنا الله بعلومه آمين. قال:

باب قول الله تعالى ونضع الموازين القسط ليوم القيامة وأن أعمال بني آدم وقولهم يوزن. وقال مجاهد: القسطاس العدل بالرومية، ويقال: القسط مصدر المقسط وهو العادل، وأما القاسط فهو الجائر. حدثنا أحمد بن إشكاب حدثنا محمد بن فضيل، عن عمارة بن القعقاع، عن أبي زرعة، عن أبي هريرة رضى الله تعالى عنه وعنهم قال قال النبي صلى الله عليه وسلم كلمتان حبيبتان إلى الرحمن، خفيفتان على اللسان، ثقيلتان في الميزان سبحان الله وبحمده، سبحان الله العظيم.

امام بخارى رحمه الله عليه، په صحيح بخارى كى درې اتيا ۸۳ كتابونه راوړي دي او كتاب الرد على الجهمية وغيرهم التوحيد، آخرى كتاب دى، اودرې زره اته سوه شپږ شپيته ۳۸۲۲ بابونه يې راوړي دي اودا باب آخرى باب دى. اونته زره يوكم اتيا ۹۰۷۹ احاديث يې راوړي دي، اودا حديث آخرى حديث دى، په دې آخرى باب او آخرى حديث كى ډير مباحث دى، زه به ورڅخه لس ۱۰ مباحث ذكر كوم په طريقې دانتخاب سره، هغه لس مباحث دادى:

۱. غرض او مقصد دامام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د عقد کولو څخه ددې باب. ۲. مناسبت ددې باب د سابق باب سره وهو باب قراءۃ الفاجر والمنافق واصواتهم وتلاوتهم لایجاوز حناجرهم ۳. مناسبت ددې باب د کتاب الرد علی الجهمیة وغیرهم التوحید سره ۴. مناسبت ددې باب د اول باب د صحیح بخاری سره، وهو کیف کان بدء الوحي الی رسول الله صلی الله علیه وسلم ۵. تشریح د ترجمۃ الباب ۶. لطائف ددې سند ۷. مناسبت ددې حدیث د ترجمۃ الباب سره ۸. تشریح د حدیث ۹. مسائل مستنبطه ددې حدیث ۱۰. براعة الاختتام.

۱. **اول مبحث:** غرض دامام بخاری د عقد کولو څخه ددې باب رد دی پر بعضو فرقو باندی چی انکار کوی د وزن اود میزان څخه، هغه معتزله دی، دمعتزله وو دا اصول دی چی د عقل او وحی تعارض راسی نوعقل مقدم کوی پروحی باندی اوپه ظاهره وزن د اعمالو اود اقوالو معارض دی د عقل سره ځکه چی وزن د موجوداتو کول کیږی او اعراض وروسته تروجود معدوم سی او اعاده دمعدوم محاله ده، او وزن دهغه موجوداتو کول کیږی چی قائم بنفسها وی، او دا اعراض که اعاده یې بالفرض وسی نوقائم بغیرها به وی، اوبیا وزن دهغه قائم بنفسها کول کیږی چی د قبیلې څخه دهغو اجسامو وی چی څه ناڅه ثقل اودروندوالی لری.

جواب ددي دليل دادی چي وزن داعراضو ممکن فی نفسہ دی حڪہ چي دتحقق دده خخه محال فی ذاته نه لازمیری. اوهر ممکن چي اخبار ورخخه وسی په وحی کی نوقوع دده حق وی، تاویل ته محتاجه نه وی، نهایت داچی تفیض الی الله بی وکړل سی، نه انکار او تحریف.

۲. **دوهم مبحث:** لکه په تیر باب کی چي امام بخاری^۲ فرق کړی وو په مابینخ دمتلو اودتلاوت کی، چي متلو قدیم دی اوتلاوت حادث دی اودایي رد کړی وو پر حنبله وو باندی، اودارنگه رد یی کړی وو پر هغه چاچی قائل دی پراتحاد دتلاوت اودمتلو باندی، نودغه رنگه امام بخاری په موجوده باب کی ردوکی پر معتزله وو باندی.

۳. **دریم مبحث:** په دې باب کی رد دی پر غیر جهمیه وو باندی، په دې آخری کتاب کی امام بخاری^۲ دالهیات اونورو مسائل ذکر کوی اورد کوی پر هغه فرقو باندی چي دعوه داسلام کوی اوپه زیغ کی مبتلا سوی وی.

۴. **خلورم مبحث:** مناسبت ددي باب داوّل باب داوّل حدیث سره دادی چي په اول باب کی امام بخاری^۲ دا اشاره وکړه چي دمشروعیت دار او مدار پر انتساب باندی دی وحی ته عبارت دوحی ته یا اشارت او اقتضاء او دلالت او اعتبار دوحی ته. اودار او مدار داثابت پر حُسن نیت او لِّلْهیت باندی دی. او کم اعمال اونور چي حُسن نیت پکښی موجود وی نوددوی پر ثواب باندی دباطلیدو خطر وی،

چی په دنیا کی په منّ او اډی سره، او په آخرت کی د حقوق العباد په معاوضه کی په ورکولو سره کالعدم سی نوچی وزن یې وسی نوامن یې راسی دباطلیدو او دکالعدم کیدلو څخه.

بل مناسبت یې دادی چی اول حالت داعمال نسبت دی وحی ته، او آخری حالت یې وزن دی. بل مناسبت یې دادی چی دار او مدار دثقل په وزن کی دوه دی یو اخلاص او للهیت دوهم عظمت درتبی دیوه قول یا دعمل، په اول حدیث کی اول مذکور دی او په آخری حدیث کی آخری مذکور دی.

۵. پنجم مبحث: تشریح دترجمة الباب داده چی واضع دمیزان الله ﷻ دی (قرآن) اوصاحب دمیزان، سرپرست یې حضرت جبرائیل علیه السلام دی کما فی القسطلانی عن حذیفة رضى الله عنه موقوفاً. او وزن کوونکی حضرت عزرائیل علیه السلام دی، کما فی البیهقی عن انس رضى الله عنه مرفوعاً، اودا وزن به په نگرانی دحضرت آدم علیه السلام کی کیږی، روه الطبرانی فی المعجم الصغیر مرفوعاً، که څوک اعتراض وکړی چی موازین جمع ده، اوقسط مفرد دی، جوابونه یې دوه دی، یوداچی قسط په اصل کی مصدر دی. واحد اوجمع پکښی برابر دی. دوهم داچی مضاف پکښی مقدر دی ای ذوات القسط.

پوه سه چی د ظاهر د قرآن څخه دا معلومیږی چی تلې

(تراز و گان) ډيري دي، دمخلفو موزوناتو دتللو دپاره جلا جلا تله ده ددنيا دتلو په شان، ليکن اکثره مشائخ فرمايي چي تله يوه ده او تعبیر ورڅخه سوي دي په صيغې دجمع سره دتفخيم او عظمت دپاره، يادوجي دتعدد دانواعو دموزوناتو اودانواعو دبنډگانو.

قوله وان اعمال بني آدم الي آخره. ظاهر دادي چي دهرچا اعمال او اقوال به تلل كيږي. استثناء پكښي نسته، ليكن محققين فرمايي چي ددې څخه هغه كسان مستثنى دي چي بې حساب به جنت ته ځي، او دغه رنگه هغه كفار ورڅخه مستثنى دي چي نه يې نيكي كړي وي اونه يې ماسوا دكفر څخه بدې كړي وي.

پوه سه چي كيفيت دوزن يادادي چي تجسد او تمثّل به راسي په دې اعمالو او اقوالو كي، كماهو مروى عن ابن عباس (رضي الله عنه)، اويا دادي چي عمل نامې به تلل كيږي، كما يشير اليه ما رواه الترمذى مرفوعاً من حديث عبد الله بن عمرو بن العاص (رضي الله عنه) من ثقل البطاقة على تسعة وتسعين سجلاً. او يادادي چي كله چي دانسان ايجاد سوي تلې، حرارت او تيزي او بلندي اونور اعراض تلې نوكه دا الهى تله اعراض وتلې نوپه دې كي څه استبعاد نسته، پوه سه چي حكمت په وزن كي اظهار دقدرت دي، او اتمام دحجت دي پر بنډگانو باندې.

پوه سه چي امام زرکشي دبعضو علماوو څخه روايت کړي دي چي رجحان او ثقل دوزن په آخرت کي برعکس ددنيا درجحان او دثقل دي، په آخرت کي به ثقل راځي په لوړيدو سره او خفت به راځي په کښته کيدو سره، او استناديې کړي دي په دې قول دالله تعالي سره: اليه يصعد الكلم الطيب. يعني په قبولو سوو کلماتو کي صعود راځي، او استناد يې کړي دي په دې قول دالله تعالي سره: ولكن الله اخلد الى الارض، يعني په غيرو قبول سوو کلماتو او اعمالو کي مخکي ته ميلان موجود وي. او قسطلاني پردي رد کړي دي، حيث قال هو غريب مصادم لقوله تعالى: واما من ثقلت موازينه اي لم يقل واما من سعدت موازينه، اودارنگه داتوجيه مخالفه ده داصل مسلم څخه، وهو ان النصوص تحمل على ظواهرها ما لم يمنع مانع.

قوله بالرومية. امام بخاري آيت دسورة بنی اسرائیل ته اشاره وکړه دمناسبت دآيت دسورة انبياء دوجي څخه، او پردي قول دمجاهد باندی که څوک اعتراض وکړي چي الله تعالي فرمايي: انا انزلنه قرآنا عربيا، چي قرآن په عربي کي نازل سوی دی نورومي ژبه څنگه پکښي راغله، جوابونه يې درې دي: ۱. اول داچي اعتبار دغالب دپاره دی نه دنادر دپاره. ۲. دوهم دادی چي مراد دآيت دادی چي طرز او طريقه يې عربي ده، داعراب ترکیب او قواعد پکښي

د عربیت مطابق جاری کیری، ۳. دریم دادی چی دلته توافق د لغتینو راغلی دی. قسطاط په عربی کی هم عدل ته ویل کیری، امام راغب^۲ فرمایي چی قسطاس میزان ته ویل کیری، او تعبیر په ده سره کول کیری د عدالت څخه.

قوله: ويقال القسط مصدر المقسط : پوه سه چی صاحب د قاموس فرمایي چی قسط په کسري د قاف سره عدل ته ویل کیری په شان د اقساط، او حصي ته، او رزق ته او میزان ته هم ویل کیری، او امام راغب^۲ فرمایي چی قسط په کسري د قاف سره: ان ياخذ نصيب غيره، یعنی جور ته هم ویل کیری، او اقساط: ان يعطى قسط غيره، وذلك انصاف يقال قسط الرجل اذا جار واقسط الرجل اذا عدل. نو قسط عدل او جور دواړو ته ویل کیری. او قسط په فتحی د قاف سره اعوجاج فی الرجلين ته ویل کیری (مفردات امام راغب^۲) او جورته ویل کیری. او زجاج فرمایي چی ثلاثی په معنی درباعی سره راغلی دی قسط الرجل او أقسط الرجل په معنی د عدل الرجل وارد دی لیکن کم دی او مشهور دادی چی د قسط الرجل معنی جار الرجل ده. او د اقسط معنی عدل ده. پرهر حال قسط په معنی د عدل سره قلیل او نادر دی.

که څوک سوال وکی چی قسط مصدر دمقسط نه دی بلکه اقساط مصدر دمقسط دی، جوابونه یې دوه دی، یو جواب داچی مراد ددې قائل دادی چی قسط ماخذ د اقساط دی

یا مرادیی دادی چی قسط مصدر دی په حذف دزو آندو سره، بل جواب دادی چی مراد ددی قائل دادی چی قسط اسم مصدر دی په معنی داقساط سره لکه چی دقاموس په کلام کی ذکر سوه چی قسط په معنی داقساط سره راخی، اودارنگه دزجاج دکلام څخه هم معلومه سوه.

قوله: واما القاسط فهو الجائر. امام بخاری لفظ دقاسط چی په آیت: واما القاسطون فكانوا لجهنم حطباً (سورة الجن) کی راغلی دی دقسط دمناسبت دوجی ذکر کی، یعنی دقاسط معنی جائزده، چی ماخوذ دقسط څخه سی په فتحی دقاف سره، اودارنگه چی ماخوذ دقسط څخه سی په کسری دقاف سره لکه چی مخکی تیر سوه.

شپږم مبحث: پوه سه چی دا حدیث غریب دی په شان داول حدیث دبخاری شریف، احمد بن اشکاب په کسری دهمزه سره، او فتحه هم جائز ده، اودا لفظ غیر منصرف دی اوبعضی وایی چی منصرف دی او عدم دانصراف یی بناء دی پرعجمة اوپر معرفة باندی برابره خبره ده که په کسری دهمزه سره سی او که په فتحی سره سی اوهغه تانیث معنوی چی حاصل سوی وی په تاویل دجماعت سره غیر مؤثر وی، کما صرحوا به.

عن ابی زرعة، په زاء سره. پوه سه چی حافظ ابن حجر رحمه الله په تقریب التهذیب کی پنځه ابو زرعه ذکر کړی دی، یوبجلی کوفی دی چی په دې سند کی ذکر دی، دده

په نوم کی اختلاف دی، بعضی وایی چی نوم دده هرم دی اوبعضی وایی نوم دده عمرو دی، و غیر ذلک. دوهم دمشق دی نوم دده عبد الرحمن بن عمرو دی. دریم رازی دی چی یو دحفاظو خخه ددنیا دی، نوم دده عبید الله بن عبد الکریم دی، حافظ ابن کثیر^۲ (په البدایة والنهاية ج ۱۱ ص ۳۷ کی) لیکلی دی چی کله به دده ملاقات وسو دامام احمد بن حنبل^۳ سره، نوامام احمد^۴ به یوازی فرأئض کول اودده دمذاکرې دپاره به یې مندوبات پرېښوول، اودی دامام احمد^۵ تروفات شل کاله وروسته په دوه سوه یوشپيته ۲۲۱ هجری کی وفات سوی دی.

فائده: محمد بن بشار^۶ فرمایي چی حفاظ ددنیا څلور دی ۱. ابو زرعه دی په ری کی ۲. محمد بن اسماعیل دی په بخارا کی ۳. مسلم بن حجاج دی په نیشاپور کی ۴. عبد الله بن عبد الرحمن دارمی دی په سمرقند کی. انتهی

او څلورم ابو زرعه شیبانی دی، نوم دده یحیی بن ابي عُمردی، او پنځم هغه ابو زرعه دی چی روایت کوی دابو ادريس خولانی خخه په ترمذی شریف کی دا ابو زرعه یا هغه بجلي کوفی دی او یا مجهول دی. او ابو هريرة رضي الله عنه عریف او نمائنده داصحاب صفه دی، نمائنده زموږ دطالبانودی، گردان او استحضار د حدیثو به یې کوی په اول ثلث دشیپي کی.

۷. اووم مبحث دی په تشریح دمتن کی: حبیبستان فعیل دی

په معنی دمفعول سره اوتآء پکښی راغلی ده دوجی دالحاق څخه دهغه فعیل سره چی په معنی دفاعل سره وی لکه په ان رحمة الله قریب من المحسنین کی بالکل راغلی ده. په یوه توجیه کی مشهوره داده چی چی کلمتان خبر مقدم دی اوپه مابعد کی ددې صفات دی، اوسبحان الله وبحمده سبحان الله العظيم دوی جملې دی. حرف عاطف پکښی محذوف دی، اومنصوب دی په اعراب حکائی سره اوپه تاویل دلفظ سره مبتدا واقع سوی دی. اوکمال ابن الهمام^۲ فرمایي چی کلمتان سره دصفاتو مبتدا ده اومابعد یې خبر دی.... اودغه توجیه مناسبه ده دذوق سلیم سره.

۸. اتم مبحث دې په مناسبت دحدیث کی دترجمة الباب سره، په دې حدیث کی ذکر دمیزان راغلی دی عبارتاً، اودکر دوزن داقوالو راغلی دی، دارنگه دافعالو راغلی دی دلالة.

۹. نهم مبحث دی په بیان داحکام مستنبطه وو کښی، ددې حدیث شریف څخه دا معلومه سوه چی وزن اومیزان حق دی اودا معلومه سوه چی مسجع کلام منکر نه دی، اومنکر هغه مسجع دعا یا بل شی دی چی په تکلف سره وی اودا معلومه سوه چی تسبیح مهم دی په نسبت سره حمدته، ځکه چی دحمد متعلق که څه هم چی تملأ المیزان رواه مسلم وارد دی لیکن تسبیح یې مکرر راوړه اومقدم یې کړله اوپه جنت کی جنتیان به تسبیح اول وایی او حمد په

وروسته وایی، قال الله تعالى: دعواهم فيها سبحانه الله وتحيتهم فيها سلام وآخر دعواهم ان الحمد لله رب العالمين. اودا معلومه سوه چي سلب درذآئلو مهم دي په نسبت سره كسب دفضائلوته، لكه بزگر چي اول كښت دوينو څخه صفا كي اوبيا وروسته ورپكښي تخم وكړي، اوبعضي تخم مخكي وكړي او وروسته بيا په گوډ سره وابنه ليري كوي. دغه ډول اهل تزكيه اول سالك دضررناكو نسبتونو څخه پاك كي، بيا وروسته نسبت مع الله پكښي شين كوي، اوبعضي اهل تزكيه پرهيز اودوائی برغ چلوي.

فائده: الله تعالى دهر نقصان څخه بالفعل پاك دي اوپه هر كمال سره بالفعل متصف دي چي څوك دالله تعالى حمد تسبيح يابل شي وایی نو په دې سره الله تعالى ته څه نفع نه رسيږي، بلكه ددې اثر انعكاسي دي. نفع ددې صرف بنده ته راجع ده. نوچي څوك تسبيح دالله تعالى وایی نو سلب درذآئلو به ددې بنده څخه كيږي اوچي څوك يې حمد وایی نوفضائل به په دې بنده كي حاصلېږي.

۱۰. **لسم مبحث** دي په بيان دبراعة اختتام كي.

دامام بخاري^۲ په دې كتاب كي داعادت دي چي په آخری باب اوحدیث كي معنی دقطع اودموت ته اشاره كوي، نو امام بخاري^۲ په اثبات دوزن اودميزان سره موت ته اشاره وكړله، ځكه چي دا داحوالو دمابعد دموت څخه دي او دارنگه موت دعالم ته يې اشاره وكړله ځكه چي دا وزن او

وضع دمیزان به په قیامت کی کیږی. اودارنگه سبحانه الله وبحمده مساوی دی دلالة الا الله سره. په دواړو کی نفی داثبات راغلی ده. اوپه حدیث شریف کی وارد دی: من کان آخر کلامه لا اله الا الله دخل الجنة (رواه ابو داؤد وغیره).

داتتمه ده ددې مباحثو، په دې کی نصائح ذکر کیږی، نصائح ډیر دی لیکن په دې تتمه کی په لسو نصائحو سره اکتفاء کول کیږی.

۱. **اول نصیحت** دادی چی موږ صحیح او پخته علم حاصل کو، دماهورو اساتذه وو درس ته حاضری کوو، اوداکابرو شروح، حواشی، امالی په غور سره مطالعه کوو، اوتکرار اواستحضار او مذاکره داهل علمو سره معمول وگرځوو، اودمعاصی څخه اوداضاعت دوخت څخه ځان وساتو، اوپه اذکارو کی اوپه تبلیغ کی دانهماک څخه پرهیز کوو.

۲. **دوهم** دادی چی موږ اخلاص او للهییت حاصل کو، په وحی کی داخلاص او للهییت متعلق ترغیبات، اودریاء او دسمعت متعلق وعیدات مستحضر ساتو، اوداهل الله صحبت ته حاضرېږو او ددوی مواعظ وغیره مطالعه کوو.

۳. **درېم** دادی چی په خپل علم باندی عمل کوو، دا التزام وکو چی کم په آیت او حدیث باندی موچی علم راځی نو دهغه څخه به ورباندی عمل شروع کوو، چی کم آیت یا حدیث منسوخ وی نوپه هغه باندی دعمل طریقہ داده چی

دا اعتقاد وساتو چي داوحي ده اوپه وحی سره په دې باندی عمل منع سوی دی. څوك چي په خپل باندی عمل نه كوی نوپه قرآن مجید كی یې دده مثال دهغه حمار گرځولی دی چي دكتابونو بار ورباندی پروت وی، اوپیغمبر ﷺ دهغه علم څخه چي نفع نه سي پراخیستل كیدی پناه غوښتی ده (رواه مسلم).

فائده: علم او عمل دواړه ضروری اموردی، علم بې له عمله مذبوم دی، او عمل بې له علمه څخه اطمینان نه بخښونکی دی، البته امام بخاری^۲ په کتاب العلم كی دې لطیفې ته اشاره كړیده چي علم بلا عمله افضل دی تر عمل بلا علمه.

۴. **څلورم** دادی چي د علم دین اشاعت به کوو، په تدریس سره، افتاء سره، تصنیف سره، تذکیر سره، مدرسو جوړولو سره، او سرکاری مدرسو او کالجونو كی داسلامیاتو په ډیرولو سره، اود دیني رسألو په جاری كولو سره.

۵. **پنځم** دادی چي لكه څنگه چي د جهاد دپاره مال موقوف علیه دی، ددې وجی الله تعالی جهاد بالاموال تر جهاد بالانفس مخكی ذكر كوی، دارنگه داشاعت د علم دپاره مال ضروری دی، چي چاته الله تعالی ذریعه دمعاش نه وی ورکړی نو هغه دی داسی ذریعه دمعاش تلاش كی چي خالص دیني مشغله وی، او كه داسی ذریعه نه پیدا كیري، نو بیا دی داسی مشغله تلاش كی چي نیمه دیني وی، او

چی خالص دنیوی وی ددین دخدمت پکښی توقع نه وی نو ماامکن به ځان ورڅخه ساتی. اودهرقسم دیني خدمت کوونکی دپاره مناسب دی چی کم ازکم دیوه کال ذخیره دځان سره ساتی، که یوظالم متولی یابل څوک یې معزوله کی نودی به پریشانه نه وی.

۶. شپږم دادی چی داسلام څخه مدافعت به کوو، په هره زمانه کی زنداقه اومنافقان موجود وی اودوی موقع په موقع پراسلام اوپر علماوو اعتراضات کوی اوعوام مسلمانان پر اسلام اوپر علماوو بد گمانه کوی، نوپر موږ باندی ضروری دی چی ددې دښمنانو خیالات او اعتراضات به معلوموو، اوبیا به دوی ته په تقریر اوپه تحریر سره مسکت جوابونه ورکوو اوددې دور دمناظرو څخه به ځان ساتو، په دې کی نه اظهار دحق کیږی اونه اظهار دحق مقصود وی، بلکه عداوت اومقاتلت ورڅخه پیداسی.

۷. اووم نصیحت دادی چی موږ به منظم اوسپیږو، امیر، ناظم، خزانه چی به مقرر کوو. په مناسب وخت کی به اجتماع هم کوو، ددې ډیر اثر وی. حکومت اوددین دښمنان اوعوام ورڅخه متاثره کیږی.

۸. اتم نصیحت دادی چی په سیاست کی به خامخا حصه اخلو. دابه نه کوو چی دمشری څخه خپله لیری سو اویو نا اهل پورته کو، دجمیعت علماء اسلام تراصولو لاندی به

ژوند تیروو.

ددې اصولو خلاصه داده چي اول دا معلومه كو چي داسلامي نظام او داسلامي اقتدار په راتلو كي څوك ركاوټ (خند) اچوي، اوددوي آلات اووسائل څه دي، بالفرض كه دوي په اقتدار، كارخانو، اموالو، وعدو سره عوام متاثره كوي اودحق څخه يې متنفر كوي، نوددې دغير مؤثر كيدو جائز انتظام وكو، اوددې ركاوټ پيدا كوونكو ترسايي لاندې دكښېنستو څخه ځان وساتو، تردې سايي لاندې صرف دلفظي خدمت ددين اميد وي، البته كه دحقيقي خدمت ظن غالب وي نو قابل اعتراض نه دي.

۹. نهم نصيحت دادې چي كله چي عوام زموږ سره تعاون كوي، چنده او ووت دوي راكوي، جلسه او جلوس زموږ دوي كاميابه كوي، نوپر دوي باندې شفقت به كوو، دكفر اودشرك اونورو سختو فتاواوو څخه، اودتعزيري احكامو څخه به يې باقاعده ساتو، ددوي تدريجاً اصلاح به كوو، اول داعتقاداتو، بيا دفرأئضو اودواجباتو، وهكذا. اوپه داسي لهجه كي به ورسره مخاطبه كوو لكه چي دپلار، ورور، زوي سره په كمه لهجه كي مخاطبه كوو. اوكه موږ داول وار څخه په فروعې اختلافاتو كي ورگډ سو نو دپنځ پيري اودوهابي حكم به راباندې وسي اوژبه به راڅخه پرې سي اوپه عوامو كي به بې اعتمادده سو، داتو كالو خواري

به مو عبث ولاړه سی او عوام به وایی چی ددوی استاذان هم وهاییان او پنج پیریان دی.

۱۰. لسم نصیحت دادی چی موږ به داساتذه وو او مدرسي سره رابطه ساتو، آمد اورفت به کوو، خط به رالیږو، چی موږ فارغ سو نو کم از کم خپل یونمآئنده به رالیږو. سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٠﴾ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ﴿٢١﴾ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٢﴾.

تتمه :

په ددې تتمه کی مسئله دتقلید ذکر کیږی. پوه سه چی تقلید دې ته ویل کیږی چی یوشخص التزام وکی درایی دغیر، اواعتقاد ولری دحقانیت درایی دغیر بې له علمه څخه په دلیل دهغه باندی. داتقلید پردوه قسمه دی، یوشرکی دی، بل شرعی دی.

۱. که رایه ددې غیر، معارضه وی دوحی سره، نومتابعت دده تقلید شرکی دی اومنکر دی. الله تعالی فرمایي: وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (البقرة) الله تعالی انکار وکی پرمتابعت درایی دهغه چا چی نه ورسره عقل اوفهم وی او نه ورسره هدایت اووحی وی، بلکه رایه دده معارضه دوحی سره وی، او الله تعالی فرمایي: اتخذوا احبارهم ورهبانهم ارباباً من دون الله (برآءة) په حدیث دترمذی

شریف کی تصریح دہ چہ یهود اونصارئ بہ دخپلو مذہبی پیشوایانو شرکی تقلید کوی چہ دوی یی مالکان دحل اود حرمت گنل اود دوی متابعت بہ بی کوی، کہ خہ ہم چہ رایہ بہ ددوی معارضہ وہ دوحی سرہ. ۲. او کہ رایہ ددی غیر، مستنبطہ وی دوحی خخہ، نومتابعت ددہ تقلید شرعی دی او جائز دی. ۱. اللہ تعالیٰ فرمائی: فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون (النحل) دا آیت دی تہ ہم شامل دی چہ پہ ہرہ مسئلہ کی صرف دیوہ اهل خخہ سوال کوی او دہغہ متابعت کوی، دایی لازم نہ دی گر خولی چہ پہ نوی مسئلہ کی دنوی اهل علم متابعت وکی، ۲. او اللہ تعالیٰ فرمائی: وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَ الَّذِينَ يَسْتَبِطُونَهُ مِنْهُمْ (النساء) پہ دی آیت کی دی تہ اشارہ دہ چہ خوک دیوہ کار پہ نفع اوضرر، حل اود حرمت نہ پوہیپی، نو پہ دی کی بہ دا ولی الامر اود اهل رایہ متابعت کوی. ۳. او پیغمبر ﷺ فرمائی: اصحابی کالنجوم بایہم اقتدیتم اہتدیتم (بیہقی، وقال البیہقی حدیث مسلم یودی بعض معنہ، وقال ابن حجر صدق البیہقی، مرقاة ج ۱۱ ص ۴۸. پہ دی حدیث کی حکم سوی دی دمتابعت دصحابہ وو رضی اللہ عنہم، اود احادیث دی تہ ہم شامل دی چہ پہ ہرہ مسئلہ کی صرف دصحابی متابعت وکړل سی. ۴. او اهل مدینہ وو بہ تقلید دزید بن ثابت رضی اللہ عنہ کوی، لکہ پہ بخاری شریف کی روایت دی چہ اهل مدینہ وو

سوال وکی دابن عباس رضی اللہ عنہما خخه، چی یوه زنانه وروسته ترطواف زیات حائضه سی نودابه انتظار کوی اوکه وطن ته به ځی؟ نو ابن عباس رضی اللہ عنہما وفرمایل چی دابه وطن ته ځی، طواف وداع به پریردی نواهل مدینه وو ورته وفرمایل: لاناخذ بقولك وندع قول زيد بن ثابت (باب اذا حاضت المرأة بعد ما افاضت).

۵. او تقلید شخصی په خیر القرون کی موجود وو بی له نکیر خخه، دائمه اریعه وو ددوی په زندگۍ کی تقلید کیدی، نودامنکر نسی گرځیدی. ۲. او پر تقلید شخصی باندی تعامل راغلی دی سلفاً و خلفاً، نودابه حسن وی، لحدیث ماراه المسلمون فهو عند الله حسن، رواه المحدثون موقوفاً علی ابن مسعود رضی اللہ عنہ، وجعله الامام محمد مرفوعاً فی بلاغاته. ۷. او پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمایي: اتبعوا السواد الاعظم (رواه ابن ماجه) او سواد اعظم دخواص دامت لکه محدثین، مفسرین، فقهاء، شارحین داحادیثو، مصلحین، مقلدین وه په تقلید شخصی سره. ۸. او حضرت عثمان رضی اللہ عنہ جمع دقرآن وکړله دپاره دشفقت پرعوامو باندی او دپاره ددفع دتحیر دعوامو خخه، او دپاره دخلاصولو ددوی دتکذیب خخه دیوه اوبل، اودا مصالح په تقلید شخصی کی هم موجود دی. چي کله په قرآن او حدیث کی دیوه لفظ دوی معانی وی، یا یو آیت او حدیث دبل آیت او حدیث سره په ظاهره معارض وی، یا یو

حکم په عباراتو دقرآن اود حدیثو کی نه وی، نودیوه امام په تقلید سره به د تحییر اود تکذیب څخه وساتل سی، او خصوصاً چی دا عقیده لری چی څلور سره امامان پرحق دی. ۹. اواتباع دهوی، اوتلاعب بالدين حرام وی اوچی څوک تقلید شخصی کوی نوددی محرماتو څخه به وساتل سی. ۱۰. اویه کم کارچی مصالح عامه موجود وی نو الله تعالی هغه نه حراموی، اویه تقلید شخصی کی دامامانو سره د بغض کولو څخه ساتل اوددوی سره روا داری کیدل، اوزنادقه ووته متحد کیدل اودیوبل سره همدردی کول اونور مصالح موجود دی.

پوه سه چی ۱. دبعضو ناواقفو خلگوپه دماغو کی داخیال پیدا کیږی چی اهل حدیث په قال الله اوقال الرسول باندی عمل کوی اومقلدین په قال ابوحنيفة اوقال الشافعي باندی عمل کوی، ولیکن داخیال غلط دی. هرامام تصریح کړیده چی حجت قرآن اوحدیث دی اودقرآن او حدیث په مقابله کی درایی داخیستلو شدید ردیې کړیدی، دا امامان دوحی د عبارت، اشارت، دلالت، اقتضاء او اعتبار شارحین دی، شارعین نه دی. دوی زموږ اساتذه دی، ارباب نه دی، دوی دمشرتک او دمجمل مراد ښکاره کوی، دوی تعارض دفع کوی اوچی کم حکم په وحی کی ښکاره موجود نه وی نودوحی څخه دهغه استنباط کوی، اودې اموروته اهل حدیث هم محتاج دی. ۲. اودبعضو ناواقفو

خلگو په دماغو کی داخیال پیدا کیږی چی اهل حدیث په احادیثو عمل کوی او امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په رایي سره حدیث پریردی، لیکن داپر امامانو افتراء ده، امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ حدیث د حدیث دوجی پریردی نه درایی دوجی څخه، مناسب دادی چی دا قائل یو مثال پیش کی چی په هغه کی امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ درایی دوجی څخه حدیث پرینسی وی. ۳. اود بعضو ناواقفو خلگو په دماغو کی داخیال پیدا کیږی چی دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ احادیث په بخاری اومسلم کی نه وی اود اهل حدیثو احادیث په مسلم اوبخاری کی وی چی هغه اصح الکتب دی، اوبیا بخاری شریف اصح الکتب بعد کتاب الله دی، لیکن دا د اصولو څخه خلاف خیال دی ځکه چی حجت د حدیث ثابت دی نه یوازی د بخاری شریف، موږ اهل حدیث یو نه اهل بخاری، بل داچی بیشکه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ لوی امام، امیر المؤمنین فی الحدیث دی اوصحیح بخاری اصح الکتب بعد کتاب الله دی لیکن دا خبره نه په قرآن کی سته اونه په حدیث کی سته اونه په خیر القرون کی چا ویلی ده بلکه دشر القرون بعضی امامانو ویلی ده، نو د اهل حدیث څخه تعجب دی چی په دې مقوله باندی اعتماد کوی، دا د اهل حدیث سره نه بنایی، دازموږ مقلدینو سره بنایی. بله داده چی یو حدیث اصح سو نوددی څخه دانه لازمیری چی دی نسی منسوخ

کیدی، چی دقرآن آیت منسوخ کیدی سی نوصحیح حدیث به خه رنگه منسوخ نسی، بله داده چی وجوهات دترجیح ډیردی که یو حدیث سنداً قوی وی اومعارض وی دهغه حدیث سره چی په سند کی ترده لاندی وی لیکن محرم وی اومحرم ته به ترجیح ورکول کیږی، ۴. اودبعضو خلگوپه دماغوکی دا اعتراض پیدا کیږی چی کله تقلید جائز دی نویا تقلید دخلفاء راشدینو رضی الله عنهم ولی نه کول کیږی، ددې اعتراض څخه اول جواب دادی چی تقلید په اصطلاح کی هغه اقتداء اومتابعیت ته ویل کیږی چی بی له علمه وی په دلیل دمقتدی اودمتبوع باندی ددې وجی څخه په اصطلاح کی صحابه وو رضی الله عنهم ته مقلدین دپیغمبر صلی الله علیه و آله نسی ویل کیدی ځکه پرقول اوفعل دپیغمبر صلی الله علیه و آله باندی علم داعلم دی پردلیل باندی، اودارنگه تابعینوته مقلدین دصحابه وو نسی ویل کیدی چی قول اوفعل دصحابه وو رضی الله عنهم هم دلیل دی فی الجملة و اوددې اعتراض څخه دوهم جواب دادی چی په اصطلاح کی صاحب دمذهب هغه امام ته ویل کیږی چی دهغه څخه دژوند دهری شعبی په متعلق یوه رایه مروی وی، اودخلفاء راشدینو رضی الله عنهم علم ته دچاعلم نه رسیږی لیکن ددوی څخه موږته لږ روایات رارسیدلی دی نودوی دصحابانو دمذهب مقتدی اوامامان دی.

(فائده) عوام پرهغه فرقه بدگمانه وی چی دخپلی رایې په

وظائفو اویہ مراعاتو اویہ سیایی طرز اوتحریر سره
اشاعت کوی، لکه دنمونی دیاره خلور اعتراضات ذکر کرل
سوه.

وما علینا الا البلاغ، ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم وصلى الله
تعالی علی سیدنا خیر خلقه محمد وعلی آله واصحابه واتباعه اجمعین.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ترتیب جدید:

مولوی حافظ محمد احمد حقانی رَحِمَهُ اللهُ
تلمیذ المؤلف فی الاحادیث والتصوف

کتابت:

العلم کمپیوٹرز، کوئٹہ، پاکستان
فون: ۰۳۲۱۸۰۱۲۳۷۱

ناشر:

سعیدی کتب خانہ، ختم نبوت چورنگی، ستلایت ٹاؤن،
کوئٹہ، پاکستان. فون: ۰۳۰۱۳۷۹۲۰۰۸